

Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Kadın İmgesi Analizine Yönelik Ölçüt Belirleme: Bir Delphi Çalışması¹

Identifying Criteria for Analysing the Image of Women in Curricula and Textbooks: A Delphi Study

Özge KARAKUŞ ÖZDEMİRÇİ , Dr., Bağımsız Araştırmacı, ozgekarakusozdemirci@gmail.com

Tuba ACAR ERDOL , Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, tubaacarerdol@odu.edu.tr

Mustafa ŞAHİN , Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, mustafa.sahin@deu.edu.tr

Geliş tarihi - Received: 31 Temmuz 2024

Kabul tarihi - Accepted: 28 Ağustos 2024

Yayın tarihi - Published: 28 Ağustos 2024

¹ Bu çalışma 122K971 no'lu ve "İlkokul Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Kadın İmgesi (1923-2023)" başlıklı TÜBİTAK 1001 projesi çerçevesinde hazırlanmıştır.

Karakuş Özdemirci, Ö., Acar Erdol, T. ve Şahin, M. (2024). Öğretim programları ve ders kitaplarında kadın imgesi analizine yönelik ölçüt belirleme: Bir delphi çalışması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 2097-2125. DOI. 10.51460/baebd.1525687

Öz. Bu çalışmanın amacı, disiplinler arası bir bakış açısıyla öğretim programları ve ders kitaplarındaki metin ve görsellerin kadın imgesi açısından incelenmesine ve bu inceleme sırasında tarihsel olarak dikkate alınması gereken siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal faktörlere yönelik ölçüt seti geliştirmektir. Delphi tekniğinin kullanıldığı araştırmanın uzman grubunun oluşturulmasında maksimum çeşitlilik örnekleme işe koşulmuştur. Kadın çalışmaları alanında deneyime sahip, Amerikan edebiyatı, dilbilim, eğitim bilimleri, güzel sanatlar eğitimi, kamu yönetimi, psikoloji, sanat tarihi, siyaset bilimi, sosyal bilgiler eğitimi, sosyoloji, tarih, Türkçe, Türk edebiyatı ve Türk halk bilimi alanlarından 23 uzmanın katılımı ile gerçekleştirilen Delphi çalışması üç turda tamamlanmıştır. Araştırma sonucunda, yazılı metinlerin incelenmesine yönelik 21 ölçüt geliştirilmiştir. Bu ölçütler, kadın ve erkeklerin kamusal ve özel alanda farklılaşan rollerine, kadın ve erkek mesleklerine ve mesleki statülerine, kadın ve erkeklerin duygusal durumlarına ve bedenlerine atanan rollere, dildeki eşitsizliklere ve kadın ile teknoloji ilişkisine dikkat çekmektedir. Görsellerin incelenmesine yönelik uzlaşıya varılan 10 ölçüt ise erkek ve kadın görsellerinin niceliksel analizine, toplumsal ve ev içi mekânlardaki görselleştirilme biçimlerine, erkek ve kadın kıyafetlerinin analizine, çoklu kadın kimliklerinin yansıtılma durumuna, kadın görsellerinin bedensel analizine, teknoloji-kadın ilişkisine, karakterlerin bireysel ve grup içindeki sunumu ile metin ve görsel arasındaki tutarlılık/tutarsızlık durumlarına odaklanmaktadır. Son olarak, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel faktörlere yönelik geliştirilen 21 ölçüt, nicel değişimlere (yazar sayısı, kadınların karar alma mekanizmalarındaki temsili, çalışma yaşamındaki temsili) ve bu değişimlerin niteliğe yansımalarına (kadının rolleri, statüsü, aile içindeki yeri, giyimi) odaklanmıştır. Ayrıca, dönüşüm dönemlerinde (ekonomik buhran, savaş, göç, küreselleşme, liberalleşme, muhafazakârlaşma ve teknolojik değişimler) kadın imgesinin sunuluşu da önemli ölçütler arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın imgesi, Toplumsal cinsiyet, Ders kitabı analizi, Öğretim programı analizi, Delphi tekniği.

Abstract. This study aims to develop a set of criteria, from an interdisciplinary perspective, for examining texts and visuals in curricula and textbooks concerning the representation of women and the political, cultural, economic, and social factors that should be considered historically during this examination. The research utilized the Delphi technique, employing maximum variation sampling to form the expert group. The Delphi study was completed in three rounds with the participation of 23 experts with experience in women's studies from fields such as American literature, linguistics, educational sciences, fine arts education, public administration, psychology, art history, political science, social studies education, sociology, history, Turkish language, Turkish literature, and Turkish folklore. As a result, 21 criteria were developed for examining written texts. These criteria highlight the differentiated roles of women and men in public and private spheres, women's and men's occupations and roles in various professions, their emotional states, their assigned bodily roles, linguistic inequalities, and the relationship between women and technology. Additionally, ten criteria were established for the examination of visuals, focusing on the quantitative analysis of men's and women's images, the way they are visualised in social and domestic spaces, the analysis of men's and women's clothing, the reflection of multiple women identities, the bodily analysis of women images, the relationship between technology and women, the presentation of characters individually and in groups, and the consistency/discrepancy between text and image. Furthermore, the 21 criteria developed concerning social, political, economic, and cultural factors focus on quantitative changes (such as the number of authors, women's representation in decision-making mechanisms, and their

Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, (2024), 15 (2), 2097-2125.
Western Anatolia Journal of Educational Sciences, (2024), 15 (2), 2097-2125.
Araştırma Makalesi / Research Paper

representation in the workforce) and the qualitative reflections of these changes (including women's roles, status, position within the family, and clothing). The presentation of women's images during transformative periods (such as economic crises, wars, migration, globalization, liberalization, conservatism, and technological changes) was also a significant aspect of the criteria.

Keywords: Women's representation, gender, textbook analysis, curriculum analysis, Delphi technique.

Extended Abstract

Introduction. This study aims to determine the criteria to be used in the linguistic and visual analysis of women's image in curricula and textbooks. To achieve this aim, the research seeks to answer the following questions: 1) What criteria should be used in determining the image of women in the texts and visuals of curricula and textbooks? 2) What social, political, economic, and cultural factors affect women's image in curricula and textbooks in the historical process? The identified criteria have the potential to serve as a valuable guideline for conducting gender-based assessments of curricula and textbooks. Additionally, the research contributes by defining criteria for considering social, historical, political, economic, and cultural factors in gender-based evaluations.

Method. The research utilized the Delphi technique and employed maximum variation sampling to form the expert group. Delphi invitation letters were sent to 43 experts from anthropology, linguistics, literature, educational sciences, visual arts education, economics, public administration, psychology, art history, political science, social studies education, sociology, history, Turkish folklore, and Turkish studies with experience in the field of women's studies. 24 of the invited experts agreed to participate in the study. Of these, 23 of them (16 women, seven men) completed the first and second round questionnaires. In the third round, 19 experts (13 women, six men) who participated in the second round answered the questionnaire. Eventually, the Delphi study involved experts from linguistics, literature, educational sciences, visual arts education, public administration, psychology, art history, political science, social studies education, sociology, history, Turkish folklore, and Turkish studies at the end of three rounds.

Results. Participants who accepted the invitation were asked three questions in the first round that aligned with the scope and purpose of the research. The first round of questions was as follows: 1) Within your area of expertise, what criteria would you consider when analyzing the "women's image" in written texts in curricula and textbooks? 2) Within your area of expertise, what criteria would you consider when analyzing the "women's image" in the visual content in curricula and textbooks? 3) In your field, what are the social, political, economic, and cultural factors influencing the "image of women" in curricula developed during the centenary period (1923-2023) and textbooks written following these curricula?

Results for the Analysis of Written Texts: 32 criteria that appeared in the first round were voted on in the second round, and a consensus was reached on the basis of the majority of votes (62%) for all criteria. Six criteria were accepted directly due to the high acceptance rate and lack of objections. After evaluating the feedback, some criteria were rearranged, some were removed, some were merged, and some new criteria were added. The resulting 12 criteria were then re-voted in the third round. In the third round, a consensus was reached on the basis of the majority of votes (the lowest 71.4%) for all the generally proposed criteria, and some criteria were rearranged by the received feedback. As a result of three rounds and in line with the recommendations, along with the six criteria that were reorganized and agreed on in the previous round, a total of 21 criteria were decided to be taken into account when analyzing the image of women in written texts. The 21 criteria, finalized in October, were then shared with the experts for the last time and accepted because there were no objections or additional suggestions.

Results for the Analysis of the Visual Content: The 23 criteria that appeared in the first round were voted on in the second round, and a consensus was reached on the basis of the majority of votes (66.2%) for all criteria. Two criteria were accepted directly due to the high acceptance rate and lack of objections. By evaluating the feedback, some criteria were rearranged, some were removed, some were merged, and some new criteria were added. The resulting nine criteria were voted on in the third round. In the third round, a consensus was reached based on the majority of votes (the lowest 62%) for all the generally proposed criteria. Some criteria were rearranged and one of them was removed in accordance with the received recommendations. After three rounds, following the recommendations and along with the two criteria that were agreed on in the previous rounds, a total of 10 criteria were agreed upon by experts to be taken into account when analyzing the image of women in visual content of curricula and textbooks. In October, we shared these ten criteria with the experts, and they were accepted without objections or additional suggestions.

Discussion and Conclusion. The research findings highlight the importance of existing literature and introduce original criteria for consideration in national and international studies. As Bourdieu (2014) emphasized, our ways of thinking about male domination might be influenced by that domination itself, because it is so deeply rooted in our collective unconscious that we no longer even see it. The criteria serve as reminders that it is essential to keep this in mind when analyzing female/male images in curricula and textbooks. Because focusing solely on stereotypes, traditional roles, and situations involving clear discrimination might carry a risk of methodological bias. The criteria for visual content are essential for being reminders of the significance of women's representation in the visuals accompanying texts, the harmony or incompatibility between written and visual representations of women, and the portrayal of female/male roles in both text and imagery and their analysis. The criteria reached within the scope of the first research question are valuable in providing both quantitative and qualitative analysis opportunities. While quantitative analysis focuses on points such as frequency, location, given role, and performed activity, qualitative analysis allows for a deeper examination by considering multiple dimensions, revealing basic assumptions that cannot be measured. The findings on the second research question have revealed that the portrayal of women in textbooks is intricately connected to a wide range of factors, including political dynamics, social changes, and historical events.

Giriş

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadına yönelik şiddet, kadınların yetersiz temsili dünya genelinde yaygın karşılaşılan sorunlardandır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik çeşitli politikalar, yaklaşımlar, eğitimsel uygulamalar geliştirilmekle birlikte, bu eşitliği temin etme hala ulaşılmaması gereken bir hedeftir. Bu hedefe ulaşılmasında öğretim programları (ÖP) ve ders kitapları (DK) önemli role sahiptir. Yaklaşık elli yıldır kadın çalışmaları alanındaki araştırmacılar, ÖP ve DK'daki kadın görünürlüğünü arttırmaya yönelik mücadele vermektedirler (Watson-Canning, 2020). Bu bağlamda, ÖP ve DK'nın metinlerinde ve görsellerindeki kadın imgesinin düzenlenmesinde ve değerlendirilmesinde hangi ölçütlere yer verilmesi gerektiği ve bu ölçütlerin tarihsel ve kültürel değişimi büyük bir önem taşımaktadır.

Öğretim materyallerindeki kadın temsili toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden incelenmektedir. Toplumsal cinsiyet, sosyalizasyon süreci içerisinde kazanılan kadın ve erkeğin rol, sorumluluk ve özelliklerini nitelikleme amaçlı kullanılan bir kavramdır (Çakır, 2007; Giddens, 2000). Cinsiyetten farklı olarak, toplumsal cinsiyete ait özellikler toplum tarafından belirlendiği için zamandan zamana ve kültürel bağlama göre farklılık gösterebilmektedir. Çünkü farklı zamanlarda ve farklı kültürel bağlamlarda toplumsal cinsiyet sosyalizasyonu değişebilmektedir. Toplumsal cinsiyet sosyalizasyonu, bireylerin belirli bir toplumda cinsiyetleriyle ilişkili normları, değerleri, davranışları ve beklentileri öğrendikleri ve içselleştirdikleri bir süreçtir. Bu süreç doğumla başlamakta ve yaşam boyunca devam ederek bireyin cinsiyet kimliği ve rollerine ilişkin anlayışını şekillendirmektedir (Reczek ve Umberson, 2012). Bireyin toplumsal cinsiyet sosyalizasyonunda, aile, arkadaş grupları, medya, iş ortamı, yeni iletişim araçları ve okullar başlıca araçlardır (Giddens, 2000; Stromquist, 2007). Bu sebeple okullar, kadınlara ve erkeklere yönelik kültürel beklentilerin öğretilmesinde ve pekiştirilmesinde en etkili aktörlerden biridir.

Okulda, toplumsal cinsiyet sosyalizasyonunda ise ÖP ve DK önemli belirleyiciler arasında yer almaktadır (Stromquist, 2007). Öğretim programları açık ve örtük bir şekilde cinsiyet kalıp yargılarının yansıtılmasında ya da toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılık kazandırılmasında etkili araçlardır. Resmi program açık bir şekilde, örtük program ise üstü kapalı bir şekilde erkek ve kadın öğrencileri toplumsal cinsiyet rollerine hazırlamaktadır (UNESCO, 2000). Çoğu ülkede resmi öğretim programları cinsiyet açısından aynı konuları kapsama ve benzer vurgular yapma eğilimindedir. Bununla birlikte bazı ülkelerde (ör. Uganda) resmi öğretim programı kadın ve erkek öğrenciler için farklılaşabilmektedir (Stromquist, 2007).

Öğretim programlarını toplumsal cinsiyet açısından inceleyen çalışmalarda (Cassese vd., 2015; Piquer, 2024; Watson-Canning, 2020), programların erkek merkezli hazırlandığı, kadın kimliklerinin yeterince temsil edilmediği ve dışlandığı, kapsayıcı bir dilin kullanılmadığı, programların içeriğinde toplumsal cinsiyete yer verilmediği görülmüştür. Öğretim programlarında cinsiyet içeriğinin eksikliği, kadın öğrencilerin bu derslere olan katılımını olumsuz etkileyebilmekte ve kalıp yargı tehdidi yaşamalarına neden olabilmektedir (Cassese vd., 2015).

Öğretim programlarının en önemli yansıtıcılarından biri ders kitaplarıdır ve ders kitapları cinsiyete göre farklı yansımalar içerebilmektedir. Ders kitapları toplumsal cinsiyete ilişkin edimselliği

inşa etmede önemli araçlardır ve öğrencilerin toplumsal cinsiyet rolleri ve kimliklerine ilişkin algıları da dâhil olmak üzere dünyayı kavrayışlarını önemli ölçüde şekillendirmektedir (Apple, 2000). Bugüne kadar gerçekleştirilen birçok çalışma (Aljuaythin, 2018; Aratemur-Çimen ve Bayhan, 2018; Gün ve Zehir-Topkaya, 2023; Kostas, 2021; Tabatadze, 2023) ders kitaplarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden ürettiğini ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini desteklemeye ve sürdürmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Crawford, Saintis-Miller ve Todd (2024) tarafından 34 ülkede 2020 ile 2022 yılları arasında yürütülen, 1255 İngilizce ders kitabı analizini içeren araştırma, daha yüksek gelirli ülkelerin ders kitaplarının daha az eşitsiz cinsiyet temsiline sahip olma eğiliminde olduğunu gösterse de, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının tüm ülkelerde hala yaygın olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, 33 ülkenin okul ders kitaplarında, kadın ve kız çocuklarının daha az temsil edildiğini, basmakalıp kadınsı rollerle tasvir edildiğini ve kamusal alanda kadınların görünürlüğünün yine cinsiyetçi kalıp yargılarla bağlantılı şekillendiğini ortaya koymuştur.

Bu doğrultuda, bugüne kadar yapılan DK inceleme çalışmalarında, kadınların genellikle öğretmen, ev hanımı, hemşire, hizmet personeli (tezgâhtar, kasiyer vb.), sekreter, doktor meslekleri ile (Crawford vd., 2024; Çubukçu ve Sivaslıgil, 2007; Esen, 2007; Tezer-Asan, 2010; Topal, 2012; Yi, 2002); erkeklerin ise çoğunlukla yönetici, tamirci, okul müdürü, doktor, futbolcu, aktör, yazar, şoför gibi güç ve entelektüel yeterlilik gerektiren meslekler içerisinde gösterildiği görülmüştür (Çubukçu ve Sivaslıgil, 2007; Esen, 2007; Tezer-Asan, 2010; Topal, 2012). Kadınlarla eşleştirilen meslekler genellikle geleneksel, evle ilgili ve daha az sosyal saygınlığa sahipken, erkeklerle eşleştirilen meslekler güçlü, varlıklı ve saygınlığı daha yüksek mesleklerdir (Islam ve Asadullah, 2018). Karakter özellikleri açısından kadınlar zayıf ve pasif yansıtılırken; erkekler güçlü ve zeki bireyler olarak yansıtılmıştır (Hartman ve Judd, 1978; Kırbaşoğlu-Kılıç ve Eyüp, 2011). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından, kadınlar, ev işleriyle ilgilenirken, çocuk bakarken, örgü örerken ve daha çok ev içi alanda betimlenirken (Çubukçu ve Sivaslıgil, 2007; Esen, 2007; Hartman ve Judd, 1978; İncikapı ve Ulusoy, 2019; Kırbaşoğlu-Kılıç ve Eyüp, 2011; Kükrer, 2015; Tezer-Asan, 2010; Topal, 2012); erkekler otorite konumunda, evin mali sorumluluğuna sahip, kamusal alanda ve aile dışı rollerde betimlenmiştir (Esen, 2007; Kırbaşoğlu-Kılıç ve Eyüp, 2011; Kükrer, 2015; Topal, 2012). Erkekler ev içi rollerde gösterildiklerinde ise, kadınlara yardımcı rollerde gösterilmiştir (Topal, 2012). Bilim insanları ve kahramanlar büyük oranda erkek cinsiyetinde yansıtılmıştır (Guo ve Zhao, 2002; Yazıcı ve Aslan, 2011; Yi, 2002). Erkek çocuklar kamusal alanda, daha bağımsız ve bireysel olarak ve oyuncak top ve arabayla oynarken gösterilirken; kız çocuklar genellikle ev içi alanda ve diğer insanlarla birlikte, bebeklerle oynarken gösterilmiştir (Tezer-Asan, 2010; Topal, 2012). Dolayısıyla, ÖP ve DK'nın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretme potansiyeli yadsınamaz.

Öte yandan, 1950 ile 2011 yılları arasında yürütülen 88 ülkeden 1000'den fazla ders kitabının incelendiği başka bir kapsamlı çalışma, kadın haklarının ders kitapları içeriğine dahil edilme oranının geçmişten bugüne arttığını göstermiştir (Jimenez vd., 2017). ÖP ve DK toplumsal cinsiyet normlarını dönüştürme ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etme gücüne de sahip araçlardır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitliği bazı ülkelerde öğretim programlarının ve öğretim programları doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarının en önemli ilkelerinden biri olmuştur. Malta, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Lihtenştayn, Norveç vb. ülkelerde cinsiyet eşitliği, eğitim programının her aşamasında ve tüm konularda ele alınmaktadır. Fransa ve İspanya gibi ülkelerin programlarında ise toplumsal cinsiyet eşitliği, genelde konuların içinde ya da sosyal bilgiler, vatandaşlık eğitimi, ahlak

bilgisi vb. derslerin içeriğinde yer almaktadır (Eurydice, 2010). Toplumsal cinsiyetin bağımsız bir ders olarak yer aldığı eğitim programları da bulunmaktadır (Acar-Erdol ve Gözütok, 2018; Segovia-Pérez vd., 2019).

Yukarıdaki örnekler dikkate alındığında, öğretim programlarında toplumsal cinsiyetin ele alınışında üç yaklaşımın uygulandığı söylenebilir. Birincisi toplumsal cinsiyeti tüm program alanı içine entegre etmeyi amaçlayan bütünsel yaklaşım, ikincisi belirli bir dersin ya da derslerin içerisinde geliştirmeyi amaçlayan konu temelli yaklaşım, üçüncüsü ise bağımsız bir ders olarak geliştirmeyi amaçlayan bağımsız ders yaklaşımıdır. Bu örnekler dikkate alındığında, ÖP ve DK'nın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini dönüştürme potansiyeline sahip olduğu da söylenebilir.

Geçmişten bugüne, ÖP ve DK'nın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretme ve dönüştürme potansiyeli dikkate alınarak ÖP ve DK analizine yönelik ölçüt geliştirmeyi amaçlayan çalışmalar mevcuttur. Ancak, bu çalışmalar incelendiğinde, ÖP'nin analizine yönelik sistematik ve kapsamlı ölçütler geliştirilmediği görülmüştür. Yapılan analizlerde ya "cinsiyet", "kadınlar" ve "cinsellik" kavramlarına ilişkin aramalar yapıldığı (Cassese vd., 2015; Karakuş vd., 2018) ya da incelemelerde kullanılan ölçütlere yer verilmediği tespit edilmiştir (Demirhan, 2021; Kafa, 2021).

Öte yandan, DK'nın analizine yönelik çalışmalar incelendiğinde, ÖP'ye kıyasla sistematik ölçütlerin ortaya konduğu çalışmaların varlığı dikkati çekmiştir. Örneğin, Michel (1986) UNESCO bünyesinde yaptığı çalışmasıyla ders kitaplarındaki cinsiyetçi önyargıların izini sürmek ve bu önyargıları ortadan kaldırmak adına kitap yazarlarına yardımcı olacak pratik bir rehber hazırlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda Michel, DK ve çocuk kitaplarında, kullanılan metin ve görseller bağlamında cinsiyetçiliğin tespit edilebileceği iki kategorinin varlığından bahseder. İlki, erkekleri, kadınları, kız ve erkek çocukları gerçek dünyadaki çeşitliliği dikkate almadan sadece sabit ve kalıplaşmış geleneksel roller içinde tasvir eden *açık cinsiyetçilik* örneklerini kapsar. İkincisi ise, bu metinlerin ve görsellerin gerçek toplum tasvirinden oluşturulduğu örnekleri kapsayan bir kategoridir ki bu örneklerde gerçeği dönüştürmeye yönelik herhangi bir çaba yok ise Michel bu ikinci kategorinin *örtük cinsiyetçiliği* ihtiva edeceğinin altını çizer. Rehber, açık ve örtük cinsiyetçiliği tespit edebilmek için üç bölümden oluşan analitik bir kontrol listesi içerir. *İçeriğin niceliksel analizi*, kitapların başlıklarında, metinlerinde ve görsellerinde yer alan erkek ve kadın karakterlerin sayısının istatistiksel ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini içerirken; *İçeriğin nitel analizi*, kitapların başlıklarında, metinlerinde ve görsellerinde yer alan erkek ve kadın karakterlere atfedilen özelliklerin istatistiksel olarak karşılaştırılmasını içerir. Son olarak *dile içkin cinsiyetçiliğin analizi* adını verdiği bölüm, kelime dağarcığı, dilbilgisi yapısı ve imaların kullanımı üzerine bir analizi kapsar. Bu açıdan Michel'in analitik kontrol listesi iki önemli noktayı hatırlatır; sadece açık cinsiyetçiliğe odaklanmak yeterli değildir, sadece nicel analiz de yeteri kadar bilgi vermez, görünürlüğün yanı sıra karakterler tarafından gerçekleştirilen eylemler ve etkinliklerin içeriği ve dile içkin cinsiyetçiliğin analizi de oldukça önemlidir.

Bir başka ölçüt seti ise, 2003'teki bir konferans sırasında kurulmak üzere ilk adımları atılan Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Temsilleri Uluslararası Araştırma Ağı tarafından geliştirilmiştir (Brugailles ve Cromer, 2009a). Araştırma bulgularından hareketle ders kitaplarında dönüşümü teşvik

etmeyi amaçlayan ağ UNESCO ile iş birliği gerçekleştirerek, ders kitaplarında toplumsal cinsiyet temsillerini analiz etmeye yönelik bir kılavuz hazırlamıştır.

Brugelless ve Cromer (2009b) tarafından kaleme alınan bu kılavuz ders kitaplarındaki toplumsal cinsiyet temsillerinin analizinde dikkate alınması gereken bazı önemli noktalara dikkat çeker:

- Karakterler erkek ve kadın temsillerini somutlaştırdığı için karakterlerin analizi üzerinden harekete geçilmelidir.
- Kalıp yargıların ve açık cinsiyetçiliğin ortadan kaldırılması yeterli değildir. Erkeklerin, kadınların, erkek ve kız çocuklarının tüm temsilleri izlenmelidir.
- Metinler, alıştırmalar ve ekler gibi ders kitabının her bölümü incelenmelidir.
- Hem metinler hem de görseller incelenmelidir. Ayrıca, metin ve görseller arasındaki bağlantı dikkatle analiz edilmelidir. Çünkü cinsiyet ayrımı gözetmeyen bir metne metinle tutarlı olmayan bir görsel eşlik ediyor olabilir. Dolayısıyla, metin ve görseller birbirlerinin mesajlarını güçlendirebilir veya tersine zayıflatabilir.

Brugelless ve Cromer (2009b) tarafından ortaya konan bu yaklaşım ve ölçüt seti “*sadece bir cinsiyete yönelik cinsiyetçiliği veya ayrımcılığı tanımlamak yerine, cinsiyete dayalı kimlikleri ve cinsiyete dayalı toplumsal rolleri bir bütün olarak incelemek amacıyla çok sayıda materyali incelemek ve karşılaştırmak için nicel bir yöntem kullanır (s.29)*”. Bu şekilde, ders kitaplarındaki ana unsur olan karakterlerin nasıl betimlendiğine bakılacağı ve karakterleri inceleyerek cinsiyetlerin toplumda nasıl temsil edildiğine dair çıkarım yapılabileceği belirtilmiştir. Brugelless ve Cromer (2009b) geliştirdikleri bu ölçüt seti ile sistematik bir şekilde metinlerde ve görsellerde karakterlerin cinsiyetini, yaşını, karaktere ilişkin tanımlamaları (adı, soyadı, akrabalık ilişkileri, diğer ilişkileri, meslekleri, ya da metin içindeki diğer statüleri), karakterlerin eylemlerini/etkinliklerini (okuldaki, sokaktaki ya da evdeki eylemleri; katıldıkları spor, kültürel ya da sosyal etkinlikler, rutin eylemleri, olumsuz eylemleri ya da başarılı/başarısız eylemleri), karakterlere atanan özellikleri (fiziksel ve psikolojik özellikler, karakterlerin sahip oldukları eşyalar) ve karakterlerin etkileşimlerini (duygusal ve sosyal etkileşimleri, mesleki etkileşimleri, okuldaki etkileşimleri, iş birlikleri) analiz etmeyi amaçlar. Bunların yanı sıra metinlerde ders kitabının genel organizasyonunu dikkate almanın ve karakterin kitaptaki ve dersteki konumuna (derslerle ilgili bölümlerde mi yoksa alıştırmalar bölümünde mi yer alıyorlar) dikkat etmenin de önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Bu noktada, Michel’in (1986) analitik kontrol listesi ile kıyaslandığında, Brugelless ve Cromer’in (2009b) hazırladıkları kılavuzun daha kapsamlı ve ayrıntılı olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca kılavuzdaki iki önemli vurgu, analizi boyutlandırmak ve detaylandırmak açısından oldukça önemli görünmektedir. Bunlardan ilki, metinler, alıştırmalar ve ekler gibi her bölümün incelenmesinin önemli olduğuna ilişkin vurgudur ki burada asıl amaç kadın ve erkek karakterlerin görünürlüğünün nicel olarak ölçülmesinin yanı sıra kadın ve erkek karakterlerin ders kitaplarının hangi bölümlerinde daha sık görüldüklerinin de önemli olduğuna ilişkin hatırlatmadır. İkinci olarak ise, metin-görsel arasındaki uyuma/uyumsuzluğa dikkat etmek gerektiğine yönelik hatırlatmadır ki bu da ders kitaplarının cinsiyet temsillerine ilişkin tutarlılığını analiz edebilmek açısından önemli görünmektedir.

2019 yılında UNESCO tarafından başka bir analiz aracı daha geliştirilmiştir. Yedi bölümden oluşan bu araçta her bölümün kapsadığı sorular üzerinden analizin gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Yedi bölümden ve 36 sorudan oluşan bu kontrol listesine yönelik örnek sorular aşağıda paylaşılmıştır:

1. Genel hususlar: Materyallerin hangi bölüm(ler)i toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik ediyor ve hangi kısımları toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını sürdürüyor? Materyaller hem kız hem de erkek çocuklar için rol model sunuyor mu?
2. Kadın ve erkek karakterlerin kullanılma sıklıkları: Metin ve görsellerde kaç kadın ve kaç erkek karakter var? Kadın karakterler erkek karakterlere kıyasla ne zaman ve ne sıklıkta ortaya çıkıyor? Kadın karakterler genellikle isimlendirilmeden görünürken, erkek karakterler daha sık isimlendirilir, bu da erkek karakterlerin daha önemli olduğu izlenimini verir, bu noktada incelenen materyallerde durum nasıl?
3. Kadın ve erkek karakterlerin doğası: Her bir karakter ne tür bir faaliyete (üretken/yeniden üretici/toplumsal) katılıyor? Kadınlar ve erkekler nasıl tasvir ediliyor (örneğin bakıcı, ekonomik üretici, lider, kurban vb.)? Kadın ve erkek karakterlere hangi psikolojik özellikler (becerikli, akıllı, cesur, korkak, nazik vb.) yükleniyor? Aile içi roller erkek ve kadın karakterler arasında nasıl dağıtılmış?
4. Görseller: Görsellerde kadın ve erkekler nasıl tasvir ediliyor? Kadınlar erkeklerle karşılaştırıldığında, görsel boyutları veya görsel sıklıkları açısından nasıl tanımlanabilir?
5. Mekânlar: Metin ve görsel içindeki kadın ve erkek eylem/etkinlikleri nerede gerçekleşiyor? Sadece erkeklerin veya sadece kadınların tasvir edildiği ortamlar var mı?
6. Sonuç: Erkekler ve kadınlar eşit düzey tasvir ediliyor mu? Kadın karakterler bağımsız bireyler olarak mı sunuluyor yoksa sadece erkeklerle ilişkili olarak mı gösteriliyor? Kadınların/kız çocuklarının toplum içinde çoklu rolleri var mı? Okulda, işyerinde veya toplumda kadınlar lider olarak tasvir edilmiş mi? Geleneksel olmayan işlerde çalışan kadın ve erkekler ve geleneksel olmayan rollerde sunulan kız ve erkek çocuklar var mı?
7. Son değerlendirme: Ders kitapları toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kız çocuklarının güçlendirilmesini teşvik ediyor mu? Ders kitapları toplumsal cinsiyet kalıplarını güçlendiriyor mu? Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için ders kitaplarında hangi noktaların geliştirilmesi gerekir? (UNESCO, 2019, ss. 7-8)

Sorduğu sorular bağlamında kapsamlı bir analize imkân veren bu araç Michel (1986) ve Brugeilles ve Cromer'in (2009b) geliştirdikleri araçlar kadar sistematik görünmemektedir. Ancak, içerdiği soruların başka soruların sorulmasını tetikleyici olması noktasında bu aracın da nitel çalışmalarda derin ve kapsamlı bir analize imkân sağlayacağını söylemek mümkündür.

Son olarak, Gajda ve diğerleri. (2023) tarafından kullanılan Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi, ders kitaplarında toplumsal cinsiyetin analizinde kullanılan ölçüt setlerinden biri olarak örneklendirilebilir. Avrupa Birliği ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin izlenmesini hedefleyen tematik ölçütleri kullanan sistematik bir analiz bulunmadığını ifade eden yazarlar, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksinin ders kitaplarında toplumsal cinsiyet analizine ilişkin araştırmalardaki boşluğu dolduracağını iddia etmektedir. Endeks, kadınlar ve erkekler için yedi temel işlevsel alanı izlemeyi amaçlar: iş, para, bilgi, zaman, güç, sağlık ve şiddet (Avrupa Birliği, 2023). Gajda ve diğerleri (2023) bu alanlardan altısını analizlerinde kullanmıştır: (1) İş: Kadınların ve erkeklerin işgücü piyasasına katılımı (2) Para: Ortalama aylık kazanca dayalı mali kaynaklar (3) Bilgi: Fen ve sosyal bilimler alanlarında eğitime katılım (4) Zaman: Ev işleri ve sosyal faaliyetlerle ilgili faaliyetlere ayrılan zaman (5) Güç: Siyasette yönetici pozisyonlara sahip olma durumu (6) Sağlık: Statü, davranışlar ve

tıbbi bakıma erişim. Bu güncel çalışma, özellikle Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerdeki çalışmalarda kullanılabilecek tematik ölçütler önermesi sebebiyle önemlidir.

Öte yandan, ulusal alan yazında ders kitaplarındaki cinsiyet temsillerini analiz etmeye yönelik ölçüt belirlemeyi amaçlayan çalışma sayısı azdır. Bu noktada paylaşılacak en önemli çalışmanın Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi kapsamında hazırlanan ölçütler içerisinde yer alan “Cinsiyet ayrımcılığı” ölçütleri olduğu söylenebilir (Çotuksöken vd. 2003; Güvenli ve Tanrıöver, 2009; Çayır, 2014). 10 yıllık sürece yayılarak gerçekleştirilen üç kapsamlı ders kitabı tarama sürecini kapsayan projede ders kitaplarındaki cinsiyet temsillerini analiz etmeye yönelik belirlenen ölçütler ve bu ölçütlere yönelik örnek sorular şöyledir:

- Eşitsiz bir sosyal rol dağılımının sorgulanmadan kabul edilmesi: Kadın, karar mekanizmalarında bulunmayı içeren ve yönetici rollerde de gösterilmiş mi?
- Ataerkil aile kavrayışı-erkek egemen aile tasviri: Annelik ve babalık rolleri toplumsal cinsiyet açısından dengeli olarak belirlenmiş mi?
- Cinsiyetçi dil kullanımı: Kadınların şefkat dili, erkeklerin otoriter dil ile özdeşleştirilmesi.
- Cinsiyet ayrımcılığının biyolojik/fizyolojik gerekçelere bağlanarak haklılaştırılması.
- Erkekliğin, askerlik, militarizm ve şehitlik ile özdeşleştirilmesi ve bu yolla erkekliğin kadınlık aleyhine yüceltilmesi.
- Evliliğin özendirilmesi: Özellikle kadınların aile içerisindeki rollerinden bağımsız bir birey olarak tanımlanmaması. Heteroseksüel ilişkinin yüceltilmesi.
- Cinselliğin, üreme sürecine ilişkin bilgilerin (hamilelik, doğum gibi) gizlenmesi: Kadın bedeninin denetim altına alınması (s. 145).

Bunun yanı sıra, Türkiye Aile Sağlığı Vakfı ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu iş birliği ile Bıkmaz ve diğerleri (2022) tarafından gerçekleştirilen “Yaşa uygun cinsellik eğitimi bağlamında okul öncesinden ortaöğretime öğretim programlarının ve ders kitaplarının analizi” başlıklı çalışma kapsamında kullanılan *Cinsel Eğitim Üzerine Uluslararası Teknik Rehber*, toplumsal cinsiyeti analiz etmeye yönelik ölçütler içermesi açısından önemlidir. UNESCO tarafından birçok sivil toplum örgütü ile iş birliği neticesinde 2009 yılında geliştirilen ve 2018 yılında güncellenen *Cinsel Eğitim Üzerine Uluslararası Teknik Rehber*, “açık ve net bir kapsamlı cinsellik eğitimi anlayışı sunmayı ve bu noktada çocuk ve gençlerin farkındalığını yükseltmeyi” amaçlamıştır (Bıkmaz vd., 2022, s. 28). Kapsamlı cinsellik eğitiminin öğrenme hedefleri, “birbirlerini güçlendiren ve bir arada öğretilmesi amaçlanan eşit derecede önemli” sekiz ana kavram altında sınıflandırılmıştır ki “toplumsal cinsiyeti anlamak” bu sekiz temel ana kavramdan biri olarak yer almaktadır (s. 26). Bu rehberden yola çıkarak Türkiye’deki ÖP ve DK’yı analiz etmeyi amaçlayan çalışma, çocuk ve gençlerin her gün cinsellik ve toplumsal cinsiyete ilişkin kafa karıştırıcı mesajlar aldığına ve ÖP ve DK’nın bu noktada çocuk ve gençlere doğru ve yol gösterici mesajlar sunabilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Rehberdeki, “toplumsal cinsiyeti anlamak” kavramına yönelik öğrenme hedeflerini ölçüt olarak alarak ÖP ve DK analizi gerçekleştiren çalışmada, toplumsal cinsiyeti anlamak, “toplumsal cinsiyet kavramı ve toplumsal cinsiyet normlarının toplumsal yapısı; toplumsal cinsiyet eşitliği, kalıp yargılar ve önyargılar; toplumsal cinsiyet temelli şiddet” konularını kapsamaktadır (Bıkmaz vd., 2022, s. 39).

Bu iki ölçüt seti dışında ulusal alan yazındaki çalışmaların, kendi araştırma amaçları kapsamında belirledikleri ölçütler doğrultusunda ÖP ve DK analizi gerçekleştirdikleri söylenebilir. Ancak,

sistematiik verilerin ortaya konabilmesi ve ÖP ve DK'da toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik sistematiik düzenlemelerin yapılabilmesi için kadın imgesinin detaylı ve çok boyutlu analizini hedefleyen ölçütlerin geliştirilmesi önemli ve gereklidir. Bu bağlamda bu çalışma, sosyal bilimler alanından farklı uzmanların görüşleri doğrultusunda ÖP ve DK'daki metinlerde ve görsellerdeki cinsiyet temsillerini ve kadın imgesini analiz etmeye yönelik disiplinler arası ve sistematiik bir ölçüt listesi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. ÖP ile DK'nın metinlerinde ve görsellerinde kadın imgesinin belirlenmesinde hangi ölçütlere yer verilmelidir?
2. Tarihsel süreçte ÖP ile DK'da kadın imgesini etkileyen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel faktörler nelerdir?

ÖP ve DK'daki cinsiyet temsillerini ve kadın imgesini analiz etmek eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın yollarını belirleyebilmek ve toplumsal cinsiyet bağlamında kapsayıcı ve eşitlikçi öğrenme materyalleri ve ortamları geliştirebilmek adına önemli ve gereklidir. Uluslararası alan yazında yer alan ÖP ve DK'daki toplumsal cinsiyet anlayışını analiz etmeye yönelik ölçüt geliştirme çalışmaları ve toplumsal cinsiyeti öğretim programlarına entegre etme çabaları dikkate alındığında, eğitim sistemlerine ve zamana göre benimsenen yaklaşım değişebileceği için Türkiye'de de ÖP ve DK'da kadın imgesini incelemeye yönelik ölçütler geliştirmek önemli görülmüştür. Bu doğrultuda, bu araştırma sonunda elde edilen ölçütler, ÖP ve DK'nın kadın ya da toplumsal cinsiyet temelli incelenmesi ve yeni geliştirilecek öğretim materyallerindeki toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından bir rehber olma potansiyeline sahiptir. Bu araştırma sonunda sosyal bilimler alanındaki farklı disiplinlerden uzmanlarla, ÖP ve DK'nın tarihsel analizinde dikkate alınması gereken siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlere yönelik ölçütlerin belirlenmiş olması da araştırmanın bir diğer güçlü yönüdür.

Yöntem

Çalışma Delphi Tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Delphi Tekniği, karmaşık konularda fikir birliği sağlamak amacıyla kullanılan sistematiik bir süreçtir (Prieto-Sandoval vd., 2018). Delphi, ilgili konu alanında uzman olan kişilerin birden fazla turda görüşlerinin alınmasını ve bu bağlamda kılavuzlar/standartlar/ölçütler oluşturulmasını içermektedir (Green, 2014). Bu teknik, güvenilir ölçütler oluşturmak için fikirlerin üretilmesi, önceliklendirilmesi, ölçütlerin belirlenmesi ve yinelemeli turlar aracılığıyla kararlar alınması amacıyla kullanılmaktadır (Calleo vd., 2023). Delphi tekniğinin uygulanmasında, uzmanların taslak maddeler ve belgeler hakkında görüşlerini bildirecekleri bir sistemin olması ve yönergelerin açık bir şekilde paylaşılması önem taşımaktadır (Rethlefsen vd., 2021). Bu çalışmada da ÖP ve DK'yı tarihsel süreçte kapsamlı bir şekilde incelemek ve değişimleri analiz etmek amaçlandığından, incelemede kullanılacak ölçütleri konu alanı uzmanlarının görüşlerinden hareketle belirlemek önemli görülmüş ve Delphi tekniğinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Çalışma grubu ve verilerin toplanması

Bu çalışmada uzman grubun belirlenmesinde maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi, farklı alt gruplardan katılımcıların seçilmesini Karakuş Özdemirci, Ö., Acar Erdol, T. ve Şahin, M. (2024). Öğretim programları ve ders kitaplarında kadın imgesi analizine yönelik ölçüt belirleme: Bir delphi çalışması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 15(2), 2097-2125.* DOI. 10.51460/baebd.1525687

sağlayarak, geniş bir perspektifin ve kapsamlı görüşlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır (Palinkas vd., 2015). Bu amaçla kadın çalışmaları alanında deneyime sahip antropoloji, dilbilim, edebiyat, eğitim bilimleri, görsel sanatlar eğitimi, iktisat, kamu yönetimi, psikoloji, sanat tarihi, siyaset bilimi, sosyal bilgiler eğitimi, sosyoloji, tarih, Türk halk bilimi ve Türkçe disiplinlerden 43 uzmana Delphi Davet Mektubu gönderilmiştir. Davet gönderilen uzmanlardan 24'ü çalışmaya katılmayı kabul etmiştir. Katılmayı kabul eden uzmanlardan 23'ü (16 kadın, 7 erkek) ilk ve ikinci tur anketini yanıtlamıştır. Üçüncü tur anketi ise ikinci tur anketini de cevaplamış olan 19 uzman (13 kadın, 6 erkek) tarafından yanıtlanmıştır. Delphi çalışması üç tur sonunda, Amerikan edebiyatı, dilbilim, eğitim bilimleri, güzel sanatlar eğitimi, kamu yönetimi, psikoloji, sanat tarihi, siyaset bilimi, sosyal bilgiler eğitimi, sosyoloji, tarih, Türkçe, Türk edebiyatı ve Türk halk bilimi alanlarından uzmanların katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1.
Delphi Turlarına Yanıt Veren Uzmanlara İlişkin Bilgiler

Disiplin Alanı	1. Tur		2. Tur		3. Tur	
	f	%	f	%	f	%
Eğitim Bilimleri	4	17.4	4	17.4	4	21.1
Tarih	4	17.4	4	17.4	2	10.5
Sosyoloji	3	13	3	13	2	10.5
Psikoloji	2	8.7	2	8.7	2	10.5
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi	2	8.7	2	8.7	2	10.5
Amerikan Edebiyatı	1	4.4	1	4.4	1	5.3
Dil Bilimi	1	4.4	1	4.4	1	5.3
Güzel Sanatlar Eğitimi	1	4.4	1	4.4	1	5.3
Kamu Yönetimi	1	4.4	1	4.4	1	5.3
Sanat Tarihi	1	4.4	1	4.4	1	5.3
Siyaset Bilimi	1	4.4	1	4.4	1	5.3
Türk Edebiyatı	1	4.4	1	4.4	1	5.3
Türk Halk Bilimi	1	4.4	1	4.4	-	-
Toplam	23	100	23	100	19	100

Veri toplama araçları ve verilerin analizi

Bu araştırmaya yönelik onay Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Hukuk Müşavirliği Etik Kurulu'nun 15.03.2023 tarihli ve E-87347630-659-546963 sayılı yazısı ile alınmıştır. Araştırmada kullanılan tüm veri toplama araçları araştırmacılar tarafından Google Formlar'da oluşturulmuş ve konu alanı uzmanlarının görüşleri doğrultusunda düzenlemeler yapılarak bu araçlara son halleri verilmiştir. Davet Mektubu ve Birinci Tur Anketine yönelik yedi, İkinci ve Üçüncü Tur Anketlerine yönelik iki uzmanın görüşleri alınmıştır. İlk aşamada Delphi Davet Mektubu hazırlanmıştır. Bu Mektupta araştırmacının amacına, öğretim programları ve ders kitapları hakkında bilgilere, tarihsel olarak kitapların ve öğretim programlarının karşılaştırılmalı olarak incelenmesinin önemine, Delphi çalışmasının nasıl gerçekleşeceğine ve süreye yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Delphi Birinci Tur Anketi'nde üç açık uçlu soruya yer verilmiştir. Bu sorular şunlardır: 1) Öğretim programları ve ders kitaplarındaki yazılı metinlerde yer alan “kadın imgesini” analiz ederken kendi uzmanlık alanınız bağlamında dikkate alacağınız ölçütler neler olurdu? 2) Ders kitaplarındaki görsellerde yer alan “kadın imgesini” analiz ederken kendi uzmanlık alanınız bağlamında dikkate alacağınız ölçütler neler olurdu? 3) Alanınız bağlamında, yüzyıllık dönemde (1923-2023) geliştirilmiş olan öğretim programları ve bu öğretim programları doğrultusunda yazılmış ders kitaplarındaki “kadın imgesini” etkileyen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel faktörler nelerdir?

Birinci tur anketine verilen yanıtlar doğrultusundan Delphi İkinci Tur Anketi oluşturulmuştur. Bu Anketin maddelerinin oluşturulmasında, birinci turda verilen yanıtların bağlamını korumak amacıyla mümkün olduğunca uzmanların özgün ifadelerine yer verilmeye çalışılmış, aynı zamanda da benzer ifadeler bir araya getirilmiştir. İkinci Tur Anketinde 5’li Likert derecelendirmesine sahip 76 madde ve iki açık uçlu soru yer almıştır. Üçüncü Tur Anketinde ise 5’li Likert derecelendirmesine sahip 31 madde ve üç açık uçlu soru yer almıştır. Veri toplama araçlarının bağlantı adresleri uzmanlara iletili yoluyla gönderilmiştir. Araştırmanın verileri Haziran-Kasım 2023 tarihleri arasında toplanmıştır.

Birinci Tur Anketindeki açık-uçlu sorulara verilen yanıtların analizinde betimsel analiz kullanılmış ve elde edilen ölçütler üç tema altında madde formatına getirilmiştir. İkinci ve üçüncü turda, uzmanlardan bu maddelere katılma durumlarını beş seçenek arasından (Kesinlikle dikkate alınmamalı- kesinlikle dikkate alınmalı) seçmeleri ve aynı zamanda ölçütlere yönelik önerilerini ve eleştirilerini de açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar doğrultusunda yazmaları istenmiştir. İkinci ve üçüncü turda elde edilen verilerin analizinde frekans, yüzde ve açık uçlu sorulara verilen yanıtların analizi kapsamında betimsel analiz kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde bulgular üç başlık (*yazılı metinlerde kadın imgesinin analizinde kullanılacak ölçütler; görsellerde kadın imgesinin analizinde kullanılacak ölçütler; ÖP ve DK’da kadın imgesini etkileyen sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel faktörler*) altında sunulmuştur.

Kadın imgesinin yazılı metinlerde analizi için önerilen ve uzlaşıya varılan ölçütler

Delphi çalışmasına katılmayı kabul eden ve ilk tur sorularının gönderildiği 23 uzman yazılı metinlerin analizinde kullanılacak ölçütlere yönelik öneriler sunmuştur. Aşağıdaki tablo bu önerilerden örnekler içermektedir.

Tablo 2.

Yazılı metinlerin analizine yönelik paylaşılan uzman görüşleri

Örnek Yanıtlar

Uzman 5: Ders kitaplarındaki metinlerde kadın rolünün nasıl tanımlandığı. Kadınlara toplumsal yaşamda atfedilen özellikler, davranışlar, tutumlar nelerdir... “Kadın imgesi”ne bakarken aynı zamanda metinlerdeki “erkek imgesi”ne de bakmak gerekli diye düşünüyorum. Çünkü erkeğin nasıl tanımlandığı da kadının nasıl tanımlandığı konusunda ipucu verebilir.

Uzman 15: İlgili materyallerde toplumsal cinsiyet rollerine yönelik referanslar olup olmadığını hem materyalde yapılan vurgular gibi somut malzeme üzerinden hem de materyalin suskun kaldığı noktalara eril tahakkümün yeniden üretimi ve meşrulaştırılmasına yönelik bilinçli-yapılandırılmış bir suskunluk biçimi olup olmadığı bağlamında bakardım. Kadının edilgen bir kategori olarak konumlandırıldığı tarihsel-toplumsal anlatıların eleştirel bir okumasını yapma gereği duydum. Örneğin, kadınlara seçme-seçilme hakkı tanındı/verildi gibi edilgen bir anlatı mı tercih ediliyor yoksa kadınlar seçme-seçilme hakkı elde etti-kazandı gibi bir iradilik içeren öznelik konumunda mı tahayyül ediliyor diye malzemeyi inceleyerek metindeki yaklaşımı toplumsal cinsiyet rollerinin seferber edilme biçimleriyle olan mesafesi bağlamında ele alırdım.

Uzman 20: Kadınlar farklı mesleklerde, liderlik rollerinde bahsedilmiş mi? Kadınların başarı hikâyeleri ön plana çıkarılmış mı? Kadınların sadece ev işleriyle veya çocuk bakımıyla ilgili olduğunu ima eden ifadeler mevcut mu?

ÖP ve DK'daki yazılı metinlerde kadın imgesini analiz etmeye yönelik ilk tur sonunda ortaya çıkan ölçütlerin genel olarak, kadın şahsiyetlere ve kadın tarihine yer verilip verilmediğine; kadın temsiline fiziksel ve kişilik özellikleri bağlamında nasıl olduğuna; kadın ve erkeğe özel alan ve toplumsal alanda atanan rollere, tutumlara, davranışlara, özelliklere; kadın ve erkeğin ailedeki rollerine ve anne ve babalık temsillerine; kadın ve erkekle eşleştirilen mesleklere; kadının liderlik/yöneticilik rolleri bağlamında temsiline; toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamındaki dilbilimsel öğelere; toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamındaki dönüştürücü ve kapsayıcı dilbilimsel öğelere odaklandığı görülmektedir. Bunların yanı sıra, uzmanlardan bazılarının ($n=4$) altını çizdiği önemli bir nokta da ölçütlere eklenmiştir ki bu ölçüt "kadın imgesine" bakarken "erkek imgesine" bakmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Yazılı metinlerin analizinde kullanılacak ölçütleri belirlemek için ilk turda gelen önerilerden oluşan ikinci tur soruları 5'li Likert tipi ölçek formatında hazırlanan 32 ölçütten oluşmuştur. Bulgular tüm ölçütlere ilişkin oy çokluğu (en düşük %62) temelinde bir uzlaşının mevcut olduğunu göstermiştir. Ancak, açık uçlu sorulara gelen geri bildirimler değerlendirilerek ölçütler yeniden düzenlenmiştir. Aşağıdaki tabloda gelen geri bildirimler ve yeni ölçek önerilerine ilişkin uzmanların kendi ifadelerinden örnekler mevcuttur:

Tablo 3.

Yazılı metinlerin analizine yönelik gelen geri bildirimler ve ek öneriler

Geri bildirim/Ek öneri	Uzman ifadeleri
	Uzman 8: Bazı seçenekler bir seçenek altında toplanabilecek benzer içeriklere sahipti. Belki öyle bir düzenleme yapılabilirdi.
Mevcut ölçütlere ilişkin geri bildirimler	Uzman 9: (4. ölçüte ilişkin) "Lider kadın rolünün analizi" genel olarak liderlik-başarı hikâyelerine dayalı bir anlatı üzerinden eşitlik değil eşitsizliği imtiyazla gizleyen aktarıma sebep olabileceği için konunun bu açıdan incelenmesi gerekli gelmiyor bana. (7. Ölçüte ilişkin) "Kemalist-seküler program çerçevesinde kamusal alanda değişen kadın rolleri"; bu ölçüt de kadın imgesinin değil Kemalizm'in

dönüştürücü kapasitesinin ders kitaplarına etkisini incelemeyi sağlayabilir ancak o nedenle de araştırmanız açısından anlamlı değil.

Uzman 20: Bazı maddeler tekrar etmiş, bazı maddeler muğlak; kadınlar hangi özelliklerde gösterilmiş gibi... Özellik dediğimiz kavramın kapsamı çok geniş. Dolayısıyla ölçütleri netleştirmek gerekiyor.

Ek ölçüt önerileri

Uzman 18: Kadın milletvekili sayısı yerine, kadın belediye başkanı, belediye meclis üyesi, muhtar sayısı gibi daha yaygın ölçütler bulunabilir.

Uzman 20: Karakterler (kadın ve erkek) hangi duygu durumları içerisinde sunulmuşlar. Karakterlerin teknoloji ile birlikte sunulmuşu.

Mevcut ölçütlere ilişkin geri bildirimler ve ek ölçüt önerileri dikkate alındığında 6 ölçüt değiştirilmeden kabul edilmiş; 5 ölçüt çıkarılmış; 15 ölçüt tekrar ettiğine yönelik gelen öneriler doğrultusunda birleştirilmiş; 4 ölçüt geri bildirimler doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Bunlara ek olarak, yeni gelen öneriler doğrultusunda 2 yeni ölçüt eklenmiştir. Dolayısıyla 6 ölçüt oylatılmadan ve değiştirilmeden doğrudan üzerinde uzlaşılan ölçütler olarak kabul edilirken, yeniden düzenlenen ve yeni eklenen toplam 12 ölçüt üçüncü turda da oylatılmıştır.

Bunların yanı sıra, iki önemli nokta dikkate alınmıştır; “*Kadın imgesine bakarken erkek imgesine de bakmak gereklidir.*” ölçütü genel olarak kabul gördüğü ($f=16$, 76.2%) için, güncel ölçütler bu öneri ile bütünleşecek şekilde hazırlanmıştır. İkinci önemli husus ise önerilen ölçütlerde sık sık karşılaşılan özel alan/kamusal alan ya da ev/toplum ayrımlarıdır. Bu ayrımların aynı noktalara değindiği düşünülerek, ölçütlere son hali verilirken “özel alan ile ev içi alan” ve “kamusal alan ile toplumsal alan” birlikte kullanılmıştır.

Üçüncü turda oylatılan 12 ölçüte ilişkin yine oy çokluğu (en düşük %71.4) temelinde bir uzlaşma gerçekleşmiştir. Ancak, ölçütlere ilişkin aşağıdaki öneriler gelmiştir:

Uzman 5: 3 ve 4. ölçütler binişik hazırlandığı için sorularda tam olarak neyin arandığı belirsiz kalmaktadır. Benim bir önceki turdan hatırladığım kadarıyla kadınların ve erkeklerin hangi roller içerisinde gösterildiğine yönelik soru vardı. Yoksa da soru bu sadelikte olabilir...

Uzman 14: Bazı maddelerde iki soru var. Onların her ikisine de aynı cevabı vermemeye zorlandık ve her iki soru içinde görüşümüz her zaman aynı olmak durumunda değil. Her ifade tek soru içerirse daha doğru olur.

Uzman 20: İkinci ölçüt birkaç unsur içeriyor, bölünebilir.

Bu öneriler doğrultusunda yeniden düzenlenen ve önceki turda kararlaştırılmış 6 ölçüt ile birlikte yazılı metinlerde kadın imgesini analiz ederken dikkate alınması gerektiği uzmanlar tarafından kararlaştırılan ve üç tur sonunda üzerinde uzlaşıya varılan 21 ölçüt ortaya çıkmıştır:

Tablo 4.

Üç tur sonucunda yazılı metinlerin analizi için uzlaşıya varılan ölçütler

1	Öğretim programlarında kadınlara ilişkin kazanımlar var mı? Varsa neleri içeriyor?
2	Öğretim programlarında yer alan içerik (konular) kadınları içeriyor mu? Nasıl?
3	Kadın tarihine (tarihi kadın figürler) yer verilmiş mi?
4	Tarihi kadın figürler hangi imajlarla dâhil edilmişler? [Bu dahil edişte eril bir yeniden üretim (kadının ancak geleneksel erkek rol ve sorumluluklarını üstlendiği takdirde dahil edilmiş olması, örneğin ancak savaş sürecinde katkı sunduğunda dahil edilmesi vb.) söz konusu mu?]
5	Yerli ve yabancı kadın şahsiyetlerin (sivil toplum örgütü öncüsü, bilim insanı, sanatçı, lider/yönetici vb.) niceliksel olarak dengesi gözetilmiş mi?
6	Kamusal alanda (toplumsal yaşamda) kız çocuğa, erkek çocuğa, kadına ve erkeğe atfedilen/atanan roller neler? Aralarında nasıl bir fark var?
7	Özel alanda (ailede) kız çocuğa, erkek çocuğa, kadına ve erkeğe atanan roller neler? Aralarında nasıl bir fark var?
8	Kadın ve erkek hangi mesleklerle dâhil edilmiş?
9	Kadın ve erkeklerin dâhil edildikleri meslekler açısından bir bedenselleştirme ya da mesleklerin cinsiyetlendirilmesi mevcut mu (öğretmen ve hemşire kadın olur; mühendis erkek olur gibi)?
10	Kadınlar ve erkekler dâhil edildikleri mesleklerde yönetici pozisyonunda yer alıyor mu? Bu noktada aralarında niceliksel bir fark var mı?
11	Kadın ve erkek figürler hangi kişilik/karakter özellikleri (duygusal, heyecanlı, içedönük, dışadönük vb.) ile sunulmuşlar?
12	Karakterler (kadın ve erkek) hangi duygu durumları içerisinde sunulmuşlar?
13	Arzu nesnesi bağlamında kadın nasıl ele alınmış? Bir diğer ifade ile metinlerde kadın bedenine nasıl bir vurgu var?
14	Belirli roller belirli bedensel formlara (kadınlık, erkeklik) sabitlenerek doğallaştırılıp bedenselleştiriliyor mu? (örneğin ağır kaldırmak, araba tamiri, araba bakımı, yemek yapmak, hasta bakmak, çocuk bakmak gibi bazı işler erkek ya da kadın bedeni ile özdeşleştirilerek sabitlenmiş mi?)
15	Kadın ve erkek karakterlerin teknoloji ile birlikte sunuluşu açısından niceliksel ya da içerik açısından bir farklılık var mı?
16	Metinler kadına yönelik nerelerde suskun? Yani, eril tahakküm hangi bağlamlarda yeniden üretilmiş?
17	Kadının kadınlığının edilgen bir kategori olarak dâhil edildiği noktalar var mı? ("kadınlara seçme-seçilme hakkı verildi" örneğindeki gibi)
18	Cinsiyetçi dil kullanımı var mı? (örneğin "bilim adamı", "adam akıllı" gibi)
19	"Kadın ..... olmalı" ifadeleri var mı ve varsa hangi özelliklere atıfta bulunuyor?
20	Kadını ikincilleştiren dilbilimsel öğeler var mı? ("erkek kadar kadının da hakkı" vb.)
21	Metinlerde, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını dönüştürücü iletiler mevcut mu?

Kadın imgesinin görsellerde analizine ilişkin önerilen ve uzlaşıya varılan ölçütler

Delphi çalışmasına katılmayı kabul eden ve ilk tur sorularının gönderildiği 23 uzman görsellerin analizinde kullanılacak ölçütlere yönelik öneriler sunmuştur. Aşağıdaki tablo bu önerilerden örnekler içermektedir.

Tablo 5.

Görsellerin analizine yönelik paylaşılan uzman görüşleri

Örnek yanıtlar

Uzman 5: Kadın resimleri veya kadınlığı tanımlayan görsellerin geleneksel cinsiyet rollerine ne derece uyduğu; ne kadar sıklıkla ve nerelerde kadın görsellerine yer verildiği; görselin öğrenciye ne tür bir mesaj verebileceği; görsellerin erkekleri nasıl tanımladığı, ne derece yer verdiği gibi noktalara bakılabilir.

Uzman 11: Bilim ve teknoloji, spor, sanat ve kültür alanlarında kadınların aktif rol oynadığı görseller, cinsiyet eşitliğini ve kadın güçlenmesini yansıtacaktır. Kadınlar sadece ev işleriyle, aileyle veya pasif rollerle ilişkilendirilmemelidir. Onları aktif, güçlü, kararlı ve liderlik yeteneklerine sahip bireyler olarak göstermek önemlidir. Görseller, kadınların sadece fiziksel görünümüne odaklanmamalı, çeşitli beden tiplerini yansıtmalıdır. Kadınlar dış görünüşü, zekâ, yetenek ve başarılarıyla birlikte ele alınmalıdır.

Uzman 13: Kıyafet (boy ve şekil) ve beden (meme gizleme, kilo vb.) ile cinsiyet göndermeleri, kadının hangi mekân/lar/a yerleştirildiği (mutfak, salon vb.), renklerin kullanımındaki ağırlık, hangi meslekte ve üniforma ile görselleştirildiği vb.

Uzman 18: Kadın fotoğraflarından kadına toplumda biçilen rolü anlayabiliriz, örneğin kadın tarlada mı mutfakta mı, çocuk bakımında mı, yoksa bir kamu görevinde mi, bir mühendislik şirketinde mi ya da mecliste milletvekili veya bakan mı, giyim tarzı nasıl, iş alanı nasıl.

ÖP ve DK'daki görsellerde kadın imgesini analiz etmeye yönelik ortaya çıkan ölçütlerin genel olarak, kadın ve erkek görsellerinin niceliksel karşılaştırmasına; kamusal ve özel alanda kadın ve erkeğin nerelerde görselleştirildiğine; kamusal ve özel alanda görselleştirilen kadın ve erkek figürlerin kıyafetlerine, kıyafetlerinin renklerine ve rollerine; görsellerde kadın bedeninin temsiline; kadın ve erkeğin görselleştirildiği mesleklere; metin ve görsel arasındaki tutarlılığa odaklandığı gözlenmiştir.

Görsellerin analizinde kullanılacak ölçütleri belirlemek için ilk turda gelen önerilerden oluşan ikinci tur soruları 5'li Likert tipi ölçek formatında hazırlanan 23 ölçütten oluşmuştur. İkinci tur oylamada, önerilen tüm ölçütlere ilişkin oy çokluğu (en düşük %66.6) temelinde bir uzlaşma mevcuttur. Ancak, yazılı metin analiz ölçütleri için geri bildirim veren uzmanların (Uzman 8, 9 ve 20) tekrar eden ölçütler olduğuna ve net olmayan ölçütler olduğuna ilişkin geribildirimleri, görsellerin analizine yönelik ölçütleri düzenlerken de dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda, 2 ölçüt düzenlenmeden aynı şekilde kalmış; 5 ölçüt çıkarılmış; 2 ölçüt yeniden düzenlenmiş; 16 ölçüt birleştirilmiş ve 2 yeni ölçüt eklenmiştir. Bu düzenlemeler sonucu, üçüncü turda yeniden uzman görüşüne sunulmak üzere 9 ölçüt ortaya çıkmıştır.

Üçüncü turda oylatılan 9 ölçüte ilişkin yine oy çokluğu (en düşük %62) temelinde bir uzlaşma gerçekleşmiştir. Ancak, ölçütlere ilişkin aşağıdaki öneriler gelmiştir:

Uzman 5: 2. ölçüt 3. ölçütü de kapsıyor.

Uzman 8: 3. ölçütün yanıtı bence diğer ölçütlerin yanıtlarıyla saptanacak. Bu nedenle çıkarılmasını öneriyorum.

Bu öneriler doğrultusunda bir ölçüt çıkarılmıştır. Görsellerin analiz sürecinde dikkate alınması gereken, daha önce uzlaşıya varılan 2 ölçütle birlikte, toplam 10 adet ölçüte ulaşılmıştır.

Tablo 6.

Üç tur sonucunda görsellerin analizi için uzlaşıya varılan ölçütler

Sayfa | 2115

1	Erkek ve kadın görsellerinin niceliksel analizi yapılmalı (eşitlik mevcut mu?)
2	Kadın ve erkeğin kamusal (toplumsal) alanda görselleştirildiği mekânların niceliksel ve içerik analizi yapılmalı (kim daha çok hangi rolde, nerede ve nasıl görselleştirilmiş?). Ve bunun tarihsel değişimi nasıl?
3	Kadının kamusal (toplumsal) alanda resmedildiği görsellerde geleneksel cinsiyet rollerinin dışına çıkılan ögeler mevcut mu? (kadının “kadın mesleği” olarak görülmeyen mesleklerde, işlerde, rollerde, sorumluluklarda görselleştirilmesi gibi)
4	Kadın ve erkeğin özel alanda (evde) görselleştirildiği mekânların niceliksel ve içerik analizi yapılmalı (kim daha çok hangi rolde, nerede ve nasıl görselleştirilmiş?). Ve bunun tarihsel değişimi nasıl?
5	Çoklu kadın kimlikleri yansıtılmış mı? Örneğin kadın hem anne, hem çalışan kadın, hem vatandaş (toplum içindeki birey) gibi kamusal alan ve özel alandaki farklı rol ve sorumlulukları gösterilir biçimde görselleştirilmiş mi?
6	Erkekler ve kadınlar hangi kıyafetlerle (tarz, şekil, renk vb.) görselleştirilmiş? Kıyafetlerin tarihsel değişimi nasıl?
7	Kadın görselleri sadece tek bir fiziksel görünüme odaklanmayan çeşitli beden tiplerini yansıtıyor mu? (örneğin meme gizleme mevcut mu; kadın, tek tip kilo-tek tip beden üzerinden mi görselleştirilmiş, yaşa göre kilo-beden gibi ayrıştırmalar mevcut mu?)
8	Görsellerde, kadın ve erkek karakterlerin teknoloji ile birlikte sunuluşu açısından niceliksel ya da içerik açısından bir farklılık var mı?
9	Kadın ve erkek karakterler bireysel mi, grup içerisinde mi görselleştirilmiş? Bu açıdan aralarında bir farklılık var mı?
10	Metinlere eşlik eden görsellerde kadınlar nasıl resmedilmiş? Metin ve görsel arasındaki uyum/örtüşüklük nasıl?

Dikkate alınması gerekli görülen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel faktörler için önerilen ve uzlaşıya varılan ölçütler

İlk tur soruları arasında yer alan üçüncü soru ile uzmanlara alanları bağlamında, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzyıllık sürecinde ÖP ve DK'da kadın imgesini analiz ederken hangi faktörlerin ele alınması gerektiği sorulmuştur. Aşağıdaki tablo üçüncü soruya verilen yanıtlardan örnekler içermektedir:

Tablo 7.

Dikkate alınması gereken faktörlere yönelik paylaşılan uzman görüşleri

Örnek yanıtlar

Uzman 1: Kadının eğitilmiş ve bir meslek sahibi kişi olarak iş hayatına atılması, siyasi partilerin tutumları mesela meclisteki kadın milletvekili sayısı, resmi ve sivil bürokraside kadının görünürlüğü, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve Küreselleşmenin etkisi, moda ve reklam unsurları, farklı kültürlerden evliliklerin artması, ders kitabı yazarının erkek ve kadın olması metinleri bile bazen etkiler, sosyolojik olarak büyük aileden küçük aileye geçiş, romanların etkisi (mesela Refik Halit Karay'ın romanını okuyup 1950'lerde kızlara Nilgün adının takılması gibi

hususlar.

Uzman 2: (1) Siyasi değişime bağlı olarak seçme ve seçilme hakkı basta olmak üzere hak ve özgürlüklerin kanuni olarak korunması (2) Ekonomik değişime bağlı olarak kadının çalışma hayatına katılmasındaki artış ve ekonomik olarak kazanımlarının olması (3) Kente göçe bağlı olarak değişen sosyo kültürel ortamda unutulmuş veya terk edilen ya da değişen geleneksel yapı, kent folkloruna adaptasyon sürecine bağlı değişimler (4) Teknolojik değişime bağlı faktörler

Uzman 19: Cumhuriyet Döneminde ulusal ölçekli öğretim programları ve materyallerinde kadın imgesini belirleyen temel faktörlerin başında sekülerlik anlayışının geldiğini düşünüyorum.... Kamusal alanın yeniden düzenlenmesi başta olmak üzere kadın imgesinde Kemalist seküler programın hesaba katılması bu nedenle anlamlı olacaktır. Bununla bağlantılı diğer önemli bir faktör de yeni rejimin ulus inşa hedefi ekseninde düşünülebilir. Kadını annelik rolü bağlamında ama bu kez yeni rejimin değerleriyle uyumlu olacak şekilde yeniden konumlandırarak cumhuriyet öncesi ile kimi açılardan tarihsel süreklilik içeren bir politikanın Cumhuriyetin ilanından sonra da sürdürülmüş olduğu tespitinden hareketle, hanede/özel alanda yeni rejime uygun "makbul" vatandaşların yetiştirilmesindeki rolü üzerinden kadının konumlandırılma biçimlerini anlayabilmek açısından ulus inşasının belirleyici bir diğer faktör olduğu söylenebilir.

Kadın imgesini analiz ederken Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzyıllık sürecinde dikkate alınması gereken siyasal ve ekonomik faktörlere yönelik uzmanlardan gelen görüşler, Erken Cumhuriyet Dönemi, II. Dünya Savaşı, küreselleşme süreci, 1950 sonrası dönem, 24 Ocak 1980 kararları, 2000'ler sonrası neoliberal politikalar, siyasi partilerin kadına yönelik tutumlarının dönüşümü, tarihsel olarak siyasal faktörlerin kadın bedeni üzerindeki etkisi, ekonomik iniş dönemlerinin kadına yönelik politikalara ve söylemlere etkisi gibi dikkate alınması gereken siyasal ve ekonomik faktörleri ortaya koymuştur. Bunların yanı sıra, kente göç ile değişen geleneksel yapı, kadının iş yaşamına atılması, geniş aileden çekirdek aileye geçiş, teknolojik gelişmeler, modanın tarihsel değişimi, tarihsel olarak reklamların değişimi, ders kitapları yazarlarının cinsiyet bağlamında tarihsel dönüşümü, toplumsal cinsiyet rollerini dönüştüren çocuk yazını gibi analiz sürecinde dikkate alınması gereken sosyal ve kültürel faktörler ortaya çıkmıştır.

İlk turda gelen önerilerden oluşan ikinci tur soruları 5'li Likert tipi ölçek formatında hazırlanan 21 ölçütten oluşmuştur. Tüm ölçütler üzerinde oy çokluğu (en düşük %62) temelinde uzlaşma mevcuttur. Açık uçlu soruya gelen görüş ve öneriler üzerine 10 ölçüt kabul edilmiş; 1 ölçüt çıkarılmış; 6 ölçüt yeniden düzenlenmiş; 4 ölçüt birleştirilmiş ve 3 yeni ölçüt eklenmiştir. Bu doğrultuda, 10 ölçüt oylamaya dâhil edilmeden uzlaşma ile kabul edilmiş, diğer 10 ölçüt ise üçüncü turda yeniden uzman görüşüne sunulmuştur.

Üçüncü turda oylatılan 10 ölçüte ilişkin yine oy çokluğu (en düşük %62) temelinde bir uzlaşma gerçekleşmiştir. Ancak, ölçüt 7'ye (1950'lerden itibaren varlık gösteren siyasal erk ve bu erkin dini cemaatlerle kurduğu ilişkinin kadın imgesi üzerindeki etkisi) ilişkin iki uzman tarafından bazı eleştiriler gelmiştir:

Uzman 2: 7. ölçüt önerisi taşıdığı iki temel argüman nedeniyle hatalıdır: a) Türkiye'deki dini gruplar-siyasal iktidar arasındaki ilişkileri salt 1950 sonrası ile bağlantılı düşünmeyi gerektiren bir varsayım dayandığı için ve b) Demokrat Parti dönemi ile başlayan çok partili hayatı bu bağlamda monoblog bir siyasal yapı gibi ön varsaydığı için

Uzman 20: 7. ölçüt iyi bir ifade değil, "toplumdaki dinsel duyarlılıkların siyasallaştırılması" denilebilir ve 1950 yerine; 1950, 1970, 1980 olarak katmanlandırılabilir. Zira 1970 sonrası hem şiddeti hem de niceliği arttı.

Gelen öneriler doğrultusunda yapılan düzenlemeler ve daha önce uzlaşıya varılmış olan 10 ölçütü birlikte, toplam 21 ölçüt üzerinde uzlaşıya varılmıştır:

Tablo 8.

Üç tur sonucunda dikkate alınması gereken faktörler için uzlaşıya varılan ölçütler

1	Kadın/erkek ders kitabı yazarlarının sayısındaki tarihsel dönüşüm ve bunun ders kitaplarının içeriğine etkisi
2	Siyasi partilerin tutumlarının dönüşümünün, meclisteki kadın milletvekili, kadın belediye başkanı, kadın belediye meclis üyesi ya da kadın muhtar sayısının tarihsel süreçteki değişimi üzerinden analizi ve kitaplardaki kadın imgesinin tarihsel değişiminin bu sayılardaki değişimler üzerinden okunması
3	Resmi kurumlarda çalışan kadın sayısının tarihsel süreçteki artışı ve kitaplardaki kadın imgesinin tarihsel değişiminin bu sayılardaki değişimler üzerinden okunması
4	Kitaplardaki kadın imgesinin, mezun (okur-yazar, ilkökul, ortaokul, lise mezunu) ve akademisyen cinsiyet oranlarının tarihsel değişimi üzerinden okunması
5	Erken Cumhuriyet dönemi ulus inşa sürecinde "makbul vatandaş" yetiştirilmesi açısından kamusal ve özel alanda kadına biçilen roller bağlamında kadın imgesi (kadının kıyafeti, rolü ve sorumlulukları) ve bunun zaman içerisinde değişimi
6	1929 Ekonomik bunalımının ders kitaplarındaki kadın imgesine etkisi.
7	II. Dünya Savaşı'nın ve genel olarak savaş dönemlerinin kadın imgesine etkisi
8	Soğuk savaş döneminin ve 1950'lerden sonra artan Türk-Amerikan işbirliğinin kadın imgesine etkisi
9	24 Ocak 1980'de alınan kararlar ile Türkiye ekonomisi liberalleşerek dünya piyasalarıyla entegre olmuştur. Bu kararlar şehirleşmenin artmasına etki göstermiştir, bu bağlamda bu kararların kadın imgesine yansımaları
10	Yüzyıllık süreçte, toplumdaki dinsel duyarlılıkların siyasallaştırılmasının yani iktidar-dini gruplar arası ilişkilerin ders kitaplarındaki kadın imgesi üzerindeki etkisi
11	Kente göçe bağlı olarak değişen sosyo-kültürel ortamda unutulmuş, terk edilen ya da değişen geleneksel yapı
12	Sosyolojik olarak büyük aileden çekirdek aileye geçiş
13	Tarihsel süreçte teknolojik değişime bağlı faktörler
14	Kitapların yazıldığı dönemdeki moda ve reklam unsurlarının ders kitaplarına etkisi
15	Siyasal faktörlerin etkisi ile kadın bedeninin bir tahakküm alanına dönüştürülmesi. Örneğin çağdaş giyinen, batılı kadın tasvirinin ders kitaplarına girişi ya da sayılarının artışı, ya da ders kitaplarından çıkarılması ya da sayılarının azaltılması ve bunun tarihsel değişimi (hangi dönemlerde artmış, hangi dönemlerde azaltılmış)
16	Siyasal faktörlerin etkisi ile kadın bedeninin bir tahakküm alanına dönüştürülmesi. Örneğin başörtülü kadın tasvirinin ders kitaplarına girişi ya da sayılarının artışı, ders kitaplarından çıkarılması ya da sayılarının azaltılması ve bunun tarihsel değişimi (hangi dönemlerde artmış, hangi dönemlerde azaltılmış)
17	Küreselleşme sürecinin kadın imgesine etkisi
18	Türkiye'nin AB kurumlarına entegrasyonu, entegrasyon sürecindeki bağlayıcı sözleşmeler, yaptırımlar ve bu sürecin ders kitaplarındaki kadın imgesine yansımaları.
19	Covid-19 Pandemisinin ders kitaplarındaki kadın imgesine etkisi (yeni basılan kitaplar varsa)
20	Son dönemlerde sayıları hızla artan toplumsal cinsiyet rollerini ve kalıp yargılarını dönüştüren çocuk

---

edebiyatının varlığı

- 21 Ekonomideki iniş dönemlerinde artan muhafazakârlaşma süreci ve dinsel söylemlerin varlığının artması sonucu değişen kadın imgesi
-

Her tur sonunda bulgular raporlanarak uzmanlarla paylaşılmıştır. Üçüncü tur sonunda rapora ek olarak, Delphi sürecine ya da ölçütlere yönelik öneri, eleştiri, görüş olabileceği düşüncesi ile uzmanlara tek soruluk bir form daha gönderilmiştir. Ancak ek görüş, öneri ya da eleştiri belirten olmamıştır. Dolayısıyla üç tur sonunda uzlaşıya varılan ölçütler çalışma kapsamında kabul edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Öğretim programları ve ders kitapları toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında statükoyu yeniden üretebilir ya da toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için kullanılabilir. Bu doğrultuda, öğretim programlarının ve eğitim araçlarının toplumsal cinsiyet odaklı analizi, bu araçların toplumsal cinsiyet eşitliğini nasıl desteklediğini veya engellediğini anlamak için önemli bir başlangıç noktasıdır (UNESCO, 2019).

Öğretim programları ve ders kitaplarındaki “kadın imgesinin” yazılı metinlerde ve görsellerdeki analizine ve tarihsel bir analizde hangi siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin dikkate alınması gerektiğine odaklanan bu Delphi çalışması, sosyal bilimlerin birçok alanından uzmanın katılımıyla ölçütler belirlemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda iki şekilde değerlendirilebilecek bir ölçüt seti ortaya çıkmıştır. Öncelikle, kendi uzmanlık alanları kapsamında toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmalarına hâkim bir uzman grubun altını çizdiği ölçütler Türkiye Cumhuriyeti’nin yüzyıllık tarihinde eğitim araçlarında kadın imgesinin analizine yönelik hangi noktalara dikkatli bakmak gerekeceğine ilişkin bir veri seti ortaya koymuştur. Bu veri seti, bir yanıyla geçmişe ışık tutma potansiyeline sahipken, bir yanıyla da akademik alanda yapılacak ÖP ve DK analiz çalışmalarında ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde yapılacak ÖP ve DK geliştirme çalışmalarında hangi ölçütlerin dikkate alınması gerektiğine ilişkin bilgi sunmaktadır. Dolayısıyla, araştırma soruları kapsamında elde edilen bulgular var olan alan yazının önemini ortaya koymasının yanı sıra, hem ulusal hem uluslararası çalışmalarda dikkate alınabilecek özgün ölçütlerin ortaya çıkmasını da sağlamıştır.

Bu kapsamda ilk araştırma sorusuna yönelik üzerinde uzlaşıya varılan ölçütler ÖP ve DK’daki yazılı metin ve görsellerin kadın imgesi bağlamında analizini yaparken nelere odaklanmak gerektiğini ortaya koymuştur. Yazılı metinlerin analizine yönelik, ikisi doğrudan öğretim programına ilişkin olmak üzere ortaya çıkan 21 ölçüt genel olarak kazanımlarda ve program içeriğinde kadına yönelik vurgunun yer alıp almadığına, kadın tarihine ve tarihsel olarak kadının temsiliyetine, toplumsal yaşamda ve evde kadına, erkeğe, kız ve erkek çocuğa atanan rollere ve bu bağlamda bu roller arasındaki farklılıklara, kadın ve erkeğin dâhil edildiği mesleklere ve iş yaşamındaki rollerine, kadın ve erkek figürlerin içinde sunuldukları duygu durumları ve karakter özelliklerine, kadın ve erkek bedenine atanan ve bu bağlamda doğallaştırılan ve bedenselliştirilen rollere, kadın ve erkeğe ilişkin söylemde gizlenen ve dilin kullanımıyla üretilen eşitsizliklere, kadın ve teknoloji ilişkisine, metnin kadına yönelik suskun olduğu yerlere ve tüm bunların yanı sıra metinlerdeki toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını dönüştürmeyi hedefleyen karşı söyleme odaklanmaktadır. Bu ölçütlerin birçoğu bugüne kadar toplumsal cinsiyete yönelik eğitim alanında yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Blumberg (2008)

Karakuş Özdemirci, Ö., Acar Erdol, T. ve Şahin, M. (2024). Öğretim programları ve ders kitaplarında kadın imgesi analizine yönelik ölçüt belirleme: Bir delphi çalışması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 15(2), 2097-2125.*
DOI. 10.51460/baebd.1525687

gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen, toplumsal cinsiyet bağlamında ders kitabı analizlerinde ortaya çıkan bulguları derlediği çalışmada, ders kitaplarında kadınların yeterince temsil edilmediğini, kadın tarihinin ders kitaplarında yer almadığını, toplumda ve ev içinde kadına ve erkeğe atanan rollerin ve işlerin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yeniden ürettiğini, kadın ve erkek mesleklerinin farklılaştığını ve çoğunlukla erkeklerin yönetici pozisyonunda dâhil edildiğini, kadın ve erkek karakter özelliklerinin ve gösterdikleri duygu durumlarının toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yeniden ürettiğini, cinsiyetçi dil kullanımının devam ettiğini ortaya koymuştur. Uluslararası (Brugailles ve Cromer, 2009b; Crawford vd., 2024; Gajda vd., 2023; Levto, 2014) ve ulusal (Akay-Şahin ve Açıklın, 2021; Aratemur-Çimen ve Bayhan, 2019; Çotuksöken vd., 2003; Çayır, 2014; Esen, 2007; Güvenli ve Tanrıöver, 2009; İnce, 2018; Özmeriç-Taştekin, 2019) alan yazında benzer bulgular ortaya koyan başka çalışmalar da mevcuttur. Ayrıca, bu çalışma kapsamında ele alınan, ders kitaplarında cinsiyet temsiline yönelik ölçüt belirlemeyi amaçlayan çalışmalarda da benzer ölçütler üzerinde durulduğu söylenebilir (Brugailles ve Cromer, 2009b; Çayır, 2014; Michel, 1986; UNESCO, 2019; Gajda vd., 2023).

Öte yandan, bu çalışma kapsamında yazılı metinlerin analizine yönelik ortaya konan ölçütlerin, kadının erkeğe göre nicel ve nitel temsiline odaklanmanın ötesinde, eril düzen içerisinde ihmal edilen programa (null curriculum), kadını dâhil edişte eril yeniden üretimin varlığına, kadın bedenine yönelik tahakküme de odaklanarak daha derin ve eleştirel bir analiz imkânı sunabileceği söylenebilir. Çünkü Bourdieu'nun (2014) altını çizdiği gibi "*eril tahakkümü düşünürken, kendileri de tahakküm ürünü olan düşünme biçimlerine başvurma riskini taşıyoruz* (s. 17)." Bu ölçütler, kavramaya çalıştığımız ancak eril düzen içerisinde var olmuş ve içselleştirerek bünyemize kattığımız nesnelere, olgulara, durumları eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmanın gerekliliğini hatırlatma açısından önemlidir.

Toplumsallaşma sürecinde bilinçsizce içselleştirilen eril tahakkümün, yeniden üretim mekanizmalarının tespit edilmesini engelliyor olması riski, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ders kitapları yoluyla nasıl teşvik edilebileceğine ilişkin metodolojik bir rehber hazırlayan Brugailles ve Cromer'in (2009b) çalışmada da vurgulanmıştır. Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet eşitliği analizini amaçlayan akademik çalışmalara ilişkin metodolojik eleştirilerini dile getiren Brugailles ve Cromer, sadece kalıp yargılara, geleneksel rollere, açıkça ayrımcılık içeren durumlara odaklanmanın metodolojik bir önyargı içerdiğini belirtmektedir. Çünkü bu bir yanıyla örtük (hidden curriculum) ve ihmal edilen (null curriculum) öğretim programlarının tespitini zorlaştırır ya da bazı noktalarda verinin eril bir bakış açısıyla analizine sebep olur. Örneğin, kadının öncü/lider/yönetici konumunda gösterilmesi bir inceleme nesnesi olabileceken, bunun eril kodlar üzerinden gerçekleştiğini fark etmek daha derinlemesine ve eleştirel bir analiz gerektirecektir.

Bunlara ek olarak, kadınların teknolojik yetkinliklerine ilişkin kalıp yargıların kız çocukların teknolojiye yönelik gelişimini etkileyen bir faktör olduğunu ortaya koyan UNESCO (2023) Küresel Eğitim İzleme Raporu'nun da odaklandığı noktalardan olan teknoloji ve kadın ilişkisinin ölçütler içerisinde yer alması güncel kalıp yargıları aşabilme açısından önemlidir. Son olarak, her ne kadar ÖP ve DK'nın toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yeniden üretme durumlarının mercek altına alınması gerektiği ölçütler doğrultusunda hatırlatılsa da, ölçütlerden biri bu araçların toplumsal cinsiyet

eşitliğini teşvik etmedeki rolünü hatırlatarak geleneksel kadın imgesini dönüştürücü içeriğe de odaklanılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Çoğu ders kitabı hem yazılı metin hem de görsel içerir. Görsellerin iki işlevi olduğu söylenebilir. Görseller, küçük yaş grupları için anlamayı kolaylaştırırlar, daha büyük yaş grupları için ise öğrenme sürecini daha eğlenceli hale getirirler (Brugelles ve Cromer, 2009a). Dolayısıyla, ders kitaplarında yer alan kadın ve erkek karakterler hem yazılı metin hem de görsellerde karşımıza çıkabilirler.

Görseller ve yazılı metinler zaman zaman aynı bilgiyi sağlasalar bile, bazen de aynı türde bilgi sağlamazlar. Bu noktada Brugelles ve Cromer (2009a) üç olası senaryodan söz eder: “(1) *metin ve görsel aynı şeyi söylemektedir*, (2) *metin ve görselin birbiriyle ilişkisi yoktur*, (3) *metin ve görsel birbirini tamamlayıcı bilgi sağlar, ancak bu bilgiler farklı olabilir ve bu durumda metin ve görsel arasında tutarsızlıklar ortaya çıkabilir* (s.24)”. Brugelles ve Cromer’in metin-görsel arasındaki ilişkiye ilişkin ortaya koyduğu senaryolar doğrultusunda yazılı metinlerin analizi için uzlaşmaya varılan ölçütlerin görsellerin analizi için de önemli olduğu söylenebilir. Ancak, yine bu senaryolar bağlamında görsellerin analizinde farklı ölçütlerin dikkate alınması gerektiği de ortaya konmuştur. Bu paralellik ve farklılık doğrultusunda ilk araştırma sorusu aynı zamanda ÖP ve DK’da yer alan görsellerdeki “kadın imgesinin” analizine yönelik ölçütler ortaya koymaya da odaklanmıştır.

Üç turun sonunda üzerinde uzlaşmaya varılan 10 ölçüt ortaya çıkmıştır. Bu 10 ölçüt temel olarak erkek ve kadın görsellerinin niceliksel analizine, erkek ve kadınların toplumsal ve ev içi alanda görselleştirildiği mekânlara, erkek ve kadın kıyafetlerinin (tarz, şekil, renk, vb.) analizine, çoklu kadın kimliklerinin yansıtılıp yansıtılmadığına, kadın görsellerinin bedensel analizine, teknoloji-kadın ilişkisine, kadın ve erkek karakterlerin bireysel-grup içinde sunulma durumuna ve metin-görsel arasındaki tutarlılık/tutarsızlık durumlarına odaklandığı söylenebilir. Bu ölçütlerin bir kısmı yazılı metin analizi için belirlenen ölçütlerle paralellikler taşımaktadır. Bu noktada yazılı metin için bu tartışma kapsamında sunulan uluslararası (Blumberg, 2008; Brugelles ve Cromer, 2009b; Levtov, 2014) ve ulusal (Akay-Şahin ve Açıkalin, 2021; Aratemur-Çimen ve Bayhan, 2019; Esen, 2007; İnce, 2018; Özmeriç-Taştekin, 2019) alan yazında yer alan araştırma bulguları ile bu Delphi çalışması kapsamında görseller için belirlenen ölçütlerden bir kısmının benzer noktalara değindiği gözlenmiştir. Çalışmalar, ders kitapları görsellerinde kadınların yeterince temsil edilmediğini, görsellerde yer alan kadın ve erkek rollerinde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının yeniden üretildiğini, erkeklerin daha çeşitli mesleklerde gösterildiğini ortaya konmuştur. Sadece görsellerin analizine odaklanan çalışmaların sayısı ise daha az olmakla birlikte, görsellerin analizine odaklanan uluslararası (Abdelhay ve Benhaddouche, 2015; Mutune vd. 2022) ve ulusal (Arda vd., 2024; Davarcı ve Zengin, 2021; Özdemir, 2023; Yaylı ve Kitiş-Çınar, 2014) alan yazındaki örnekler de benzer bulgular ortaya koymaktadır.

Öte yandan, bu çalışma kapsamında görseller için üzerinde uzlaşılan bazı ölçütlerin, yazılı metin analizinde olduğu gibi daha derinlikli ve eleştirel bir analiz ortaya koyma potansiyeli vardır. Brugelles ve Cromer’in (2009a) vurguladığı senaryolardan biri olan metin-görsel arasındaki uyum bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinlere eşlik eden görsellerdeki kadın temsilleri, yazılı ve görsel kadın temsili arasındaki uyum/uyumsuzluk, yazılı ve görsel kadın/erkek rolleri ve bunlar arasındaki

uyum/uyumsuzluk ve bunların analizi önemsenmiştir. Çoklu kadın kimliklerinin ne ölçüde yansıtıldığı, çoklu erkek kimliklerine kıyasla hangi rol içerisine daha çok yerleştirildiği ve bunun tespiti önemsenmiştir ki bu ölçüt nicel bir analizin yanı sıra daha derinlemesine bir inceleme gerektirmesi noktasında yapılacak analizi derinleştirme imkânı sunması açısından kıymetlidir. Yine Bourdeiu'nun (2014) "eril tahakküm" kavramına atıfla, kadın bedeni üzerindeki eril hâkimiyeti tespit etme amacını taşıyan kadın görsellerinin fiziksel görünüm, kıyafet, saç, yaş bağlamında çeşitli beden tiplerini yansıtıyor olma durumunun tespiti, analizi derinleştirmek açısından önemlidir. Son olarak, kadın ve erkeklerin bireysel mi yoksa grup içerisinde mi görselleştirilmiş oldukları ve hangi gruplar içerisinde görselleştirilmiş oldukları kadının toplumsal yaşamdaki yerini analiz etme noktasında önemli örtük mesajlar içerebileceği için, bu ölçütün varlığı da analizde derinleşmeyi sağlayacaktır.

İlk araştırma sorusu kapsamında ulaşılan ölçütler hem nicel hem de nitel analiz imkânı vermesi açısından değerlidir. Çünkü nicel analiz sıklık, mekân, verilen rol, yapılan etkinlik gibi noktalara odaklanırken, nitel analiz birden fazla boyutu dikkate alarak ve daha derin bir inceleme imkânı tanıyarak ölçüye vurulması mümkün olmayan temel varsayımları açığa çıkarır (Pingel, 2004).

İkinci araştırma sorusu sonucunda 21 ölçüt geliştirilmiştir. Öğretim programları ve ders kitaplarında kadın imgesini etkileyebilecek sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel faktörler olarak, nicel değişimler (kitap yazarlarının sayısındaki dönüşüm, ilgili dönemde kadınların karar alma mekanizmalarında temsiliyetleri, kadınların çalışma yaşamında temsiliyetleri vb.); nicel değişimlerin niteliğe yansımaları (kadının rollerine, statüsüne, aile içindeki yerine, giyimine vb.) ve dönüşüm dönemlerinde (ekonomik buhran, savaş, göç gibi zorlu dönemlerde; küreselleşme, liberalleşme, muhafazakârlaşma gibi siyasal değişim dönemlerinde ve teknolojik değişim dönemlerinde) kadın imgesinin sunuluşu kapsamında önemli ölçütler ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Delphi yöntemi, ders kitaplarında kadın imgesinin siyasi dinamikler, toplumsal değişimler ve tarihi olaylar da dahil olmak üzere çok sayıda faktörle kompleks bir şekilde bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Bu etkilerin anlaşılması, öğretim materyallerinde kadın imgesinin gelişiminin kapsamlı bir şekilde ele alınması açısından büyük önem taşımaktadır.

Mary Wollstonecraft, 18. yüzyılda kadınların eğitim hakkını savunurken, kadınların anne ve eş rollerini daha bilinçli ve etkili bir şekilde yerine getirmeleri için eğitim almalarının gerekliliğine vurgu yapmıştır (Wollstonecraft, 2012). Modern kadın çalışmaları merceğinden bakıldığında, bu bakış açısı kadınları geleneksel rollere hapsettiği için cinsiyetçi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu düşünce kadın haklarının tarihsel bağlamında ileriye doğru atılmış önemli bir adımdır. Wollstonecraft'ın kadınları anne ve eş rollerini yerine getirmeleri için eğitmeye olan inancı, kadınların yasal kişiliklerinin bile tanınmadığı bir dönemde radikal bir düşünce olarak görülmüş ve geleneksel normlara meydan okuyarak kendi dönemi içinde çığır açıcı olmuştur (Saha, 2021). Bu nedenle kadına, erkeğe ya da toplumsal cinsiyete yönelik yapılacak incelemelerde geçerli sonuçlara ulaşmak için, incelenen olgunun gerçekleştiği zamanın siyasal, sosyal, ekonomik vb. koşullarını dikkate almak önem taşımaktadır.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu araştırma pek çok farklı disiplinden konu alanı uzmanlarının katılımıyla gerçekleşmiş ve ders kitapları ve öğretim programlarındaki metin ve görsellerin, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel faktörleri de dikkate alarak, kadın imgesi ve cinsiyet temsilleri doğrultusunda incelenmesine yönelik kapsamlı bir ölçüt seti sunmuştur. Bu güçlü yanlarının yanında bu araştırmanın çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklardan biri genellikle sosyal bilimler alanından uzmanların görüşlerinin alınmasıdır. Her ne kadar çoğunlukla sosyal bilimler alanında çalışılmakla birlikte kadın çalışmaları disiplinler arası bir alandır ve sağlık, bilim ve teknoloji gibi alanlarla da ilişkilidir. Bu nedenle bundan sonra yapılacak çalışmalarda sosyal bilimler alanı yanında sağlık, teknoloji, teoloji, hukuk, fen bilimleri, teknik bilimler gibi alanlardan uzmanların görüşlerinin alınması da önerilebilir.

Bu önerinin yanı sıra, öğretim programlarının ve ders kitaplarının cinsiyet temsilleri açısından incelenmesine ilişkin yapılacak çalışmalara yönelik;

- hem metinlerin hem de görsel unsurların incelenmesi ve birlikte değerlendirilmesi,
- hem niceliğe hem de niceliğin niteliğe yansımaya yönelik ölçütlerin kullanılıp, ÖP ve DK'nın bütünsel değerlendirilmesi,
- "eril tahakküm" bağlamında sadece kalıp yargılara, geleneksel rollere, açıkça ayrımcılık içeren durumlara odaklanmanın ötesinde örtük (hidden curriculum) ve ihmal edilen (null curriculum) programa da odaklanılması,
- sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel faktörlere yönelik ölçütlerin kullanılması ve değişimin yönünün bu doğrultuda değerlendirilmesi önerilebilir.

Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, (2024), 15 (2), 2097-2125.

Western Anatolia Journal of Educational Sciences, (2024), 15 (2), 2097-2125.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Kaynakça

Abdelhay, B. & Benhaddouche, W. (2015). Gender stereotyping through textbook illustrations: A case study of Algerian middle school textbook- Spotlight on English 1. *Mediterranean Journal of Social Sciences, 6*(5). 435-440.

Acar-Erdol, T., & Gözütok, F. D. (2018). Development of gender equality curriculum and it's reflective assessment. *Turkish Journal of Education, 7*(3), 117-135. <https://doi.org/10.19128/turje.376480>

Akay-Şahin, M. & Açıklan, M. (2021). Gender Representation in Elementary and Middle School Social Studies Textbooks in Turkey. *Journal of International Women's Studies, 22*(1), 417-445.

Aljuaythin, W. (2018). Gender representation in EFL textbooks in Saudi Arabia: A critical discourse analysis approach. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature, 7*(5), 151-157.

Apple, M. (2000). *Official knowledge* (ikinci Baskı). Routledge.

Aratemur-Çimen, C. & Bayhan, S. (2018). *Değişen ders kitaplarında sekülerizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği araştırması*. Karşılaştırmalı Eğitim Derneği.

Arda, Ü., Kaya, R. & Kızıldağ-Kale, E. (2024). Spor lisesi ders kitabı görsellerinde toplumsal cinsiyetin izlerini sürmek: Spor yönetimi ve organizasyonu. *Beden Eğitimi Spor Sağlık ve Efor Dergisi, 1*(1), 35-47.

Avrupa Birliği (2023). Toplumsal cinsiyet eşitliği endeksi 2023. AB Yayınları.

Bıkmaz, F. Demirhan-İşcan, C., Koçer, E. & Kartal, M. (2022). *Yaşa uygun cinsellik eğitimi bağlamında okul öncesinden ortaöğretime öğretim programlarının ve ders kitaplarının analizi*. Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı.

Blumberg, R. L. (2008). The invisible obstacle to educational equality: Gender bias in textbooks. *Prospects, 38*(3), 345-361.

Bourdieu, P. (2014). *Eril Tahakküm*, B. Yılmaz (Çev.). Bağlam.

Brugeilles, C. & Cromer, S. (2009a). Analysing gender representations in school textbooks. CEPED.

Brugeilles, C. & Cromer, S. (2009b). Promoting gender equality through textbooks: A methodological guide. UNESCO.

Calleo, Y., Zio, S. D., & Pilla, F. (2023). Facilitating spatial consensus in complex future scenarios through real-time spatial delphi: A novel web-based open platform. *Futures & Foresight Science, 5*(3-4). <https://doi.org/10.1002/ffo2.155>

Cassese, E. C., Holman, M. R., Schneider, M. C., & Bos, A. L. (2015). Building a gender and methodology curriculum: Integrated skills, exercises, and practices. *Journal of Political Science Education, 11*(1), 61-77. <https://doi.org/10.1080/15512169.2014.985106>

Crawford, L., Saintis-Miller, C. & Todd, R. (2024). Sexist textbooks. CGD Working Paper 678. Center for Global Development. <https://www.cgdev.org/publication/sexist-textbooks>

Çakır, S. (2007). *Feminizm: Ataerkil iktidarın eleştirisi*, B. Örs (Ed.). Modern Siyasal İdeolojiler (s.412-475). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çayır, K. (2014). *"Biz" kimiz? Ders kitaplarında kimlik, yurttaşlık, haklar*. Tarih Vakfı Yayınları.

Çubukçu, H. T. ve Sivaslıgil, P. T. (2007). İngilizce ders kitaplarında cinsiyetçilik. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(34), 25-32.

Davarcı, Y. & Zengin, Z. S. (2021). Din ders kitapları görsellerinde toplumsal cinsiyet üzerine bir analiz. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 12*, 283-300. <https://doi.org/10.53112/tudear.981599>

Demirhan, E. I. (2021). Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından öğretim programı ve ders kitabı inceleme (4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi). *Journal of Innovative Research in Social Studies, 4*(1), 69-82. <https://doi.org/10.47503/jirss.931329>

Esen, Y. (2007). Sexism in school textbooks prepared under education reform in Turkey. *Journal for Critical Education Policy Studies, 5*(2), 466-493.

Eurydice. (2010). Eğitim çıktılarında cinsiyet farklılıkları: Avrupa'da alınan tedbirler ve mevcut durum. Avrupa Komisyonu, Eğitim, İşitsel-Görsel Medya ve Kültür Yürütme Ajansı.

Karakuş Özdemirci, Ö., Acar Erdol, T. ve Şahin, M. (2024). Öğretim programları ve ders kitaplarında kadın imgesi analizine yönelik ölçüt belirleme: Bir delphi çalışması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 15*(2), 2097-2125. DOI. [10.51460/baedb.1525687](https://doi.org/10.51460/baedb.1525687)

Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, (2024), 15 (2), 2097-2125.

Western Anatolia Journal of Educational Sciences, (2024), 15 (2), 2097-2125.

Araştırma Makalesi / Research Paper

https://eurydice.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_11/23160939_egitim_ciktilarinda_cinsiyet_farkliliklari.pdf

Gajda, A., Omelanczuk, I. & Wolowicz, A. (2023). Qualitative content analysis of school textbooks based on European Gender Equality Index. *European Educational Research Journal*, 1-23. <https://doi.org/10.1177/14749041231167>.

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, H. Özel ve C. Güzel (Çev.). Ayraç Yayınevi.

Green, R. A. (2014). The Delphi technique in educational research. *Sage Open*, 4(2), 1-8. <https://doi.org/10.1177/2158244014529>

Guo, L. & Zhao, Z. (2002). Children, gender, and language teaching materials. *Chinese Education and Society*, 35(5), 34-52. <https://doi.org/10.2753/CED1061-1932350534>

Gün, S. & Zehir Topkaya, E. (2023). Critical discourse analysis of gender equality in english textbooks. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1, 1360-1379. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1356800>

Güvenli, G. & Tanrıöver, U. H. (2009). Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet. G. Tüzün (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II: Tarama Sonuçları* içinde (ss. 97-114). Tarih Vakfı Yayınları.

Hartman, P. L. & Judd, E. L. (1978). Sexism and TESOL Materials. *TESOL Quarterly*, 12(4), 383-393.

Islam, K. & Asadullah, M. N. (2018). Gender stereotypes and education: A comparative content analysis of Malaysian, Indonesian, Pakistani and Bangladeshi school textbooks. *PLoS ONE* 13(1), e0190807. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190807>

İnce, B. (2018). Gender stereotyping in civic education textbooks in Turkey throughout the Republican history. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(27), 155-179.

İncikapı, L. & Ulusoy, F. (2019). Gender bias and stereotypes in Australian, Singaporean and Turkish mathematics textbooks. *Turkish Journal of Education*, 8(4), 298-317.

Jimenez, J. D., Lerch, J. & Bromley, P. (2017). Education for global citizenship and sustainable development in social science textbooks. *European Journal of Education*, 2017, 52 (4), 460-476.

Kafa, E. (2021). 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler öğretim programlarının toplumsal cinsiyet bağlamında karşılaştırmalı analizi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8), 83-106.

Karakuş, E., Mutlu, E. & Diker-Çoşkun, Y. (2018). Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından öğretim programlarının incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 17, 31-54.

Kırbaçoğlu-Kılıç, L. & Eyüp, B. (2011). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında ortaya çıkan toplumsal cinsiyet rolleri üzerine bir inceleme. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 129-148.

Kostas, M. (2021). Discursive construction of hegemonic masculinity and emphasised femininity in the textbooks of primary education: Children's discursive agency and polysemy of the narratives. *Gender and Education*, 33, 50-67.

Kükreler, M. (2015). *Toplumsal cinsiyet eşitliği yönüyle ortaokul Türkçe ders kitaplarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Levtov, R. (2014). Addressing gender inequalities in curriculum and education: Review of literature and promising practices to inform education reform initiatives in Thailand. *Women's Voice and Agency Research Series No.9*. World Bank.

Michel, A. (1986). *Down with stereotypes! Eliminating sexism from children's literature and school textbooks*. UNESCO.

Mutune, F., Maroko, G. M. & Wanjira-Kiaive, A. (2022). Construction of gender in visual signs in selected Kenyan secondary school English textbooks. *Language Circle: Journal of Language and Literature*, 17(1), 74-86.

Özdemir, E. (2023). Ortaokul fen bilimleri ders kitaplarında yer alan görsellerin toplumsal cinsiyet bağlamında analiz edilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(3), 1487-1520.

Özmeriç-Taştekin, G. (2019). *İlkokul ders kitaplarında toplumsal cinsiyet temsilleri: Nicel bir içerik çözümlemesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

Palinkas, L., Horwitz, S., Green, C., Wisdom, J., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and Policy in*

Karakuş Özdemirci, Ö., Acar Erdol, T. ve Şahin, M. (2024). Öğretim programları ve ders kitaplarında kadın imgesi analizine yönelik ölçüt belirleme: Bir delphi çalışması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 2097-2125.

DOI. 10.51460/baebd.1525687

Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, (2024), 15 (2), 2097-2125.
Western Anatolia Journal of Educational Sciences, (2024), 15 (2), 2097-2125.
Araştırma Makalesi / Research Paper

Mental Health and Mental Health Services Research, 42(5), 533-544. <https://doi.org/10.1007/s10488-013-0528-y>

Pingel, F. (2004). *Ders kitaplarını araştırma ve düzeltme rehberi*, N. Elhüseyni (Çev.). UNESCO.

Piquer, V. M. (2024). Revising the EFL curriculum through the lens of a multidimensional gender perspective. *Argentinian Journal of Applied Linguistics*, 12(1), 26-35.

Prieto-Sandoval, V., Ormazábal, M., Jaca, C., & Viles, E. (2018). Key elements in assessing circular economy implementation in small and medium-sized enterprises. *Business Strategy and the Environment*, 27(8), 1525-1534. <https://doi.org/10.1002/bse.2210>

Reczek, C. & Umberson, D. (2012). Gender, health behavior, and intimate relationships: Lesbian, gay, and straight contexts. *Social Science & Medicine*, 74(11), 1783-1790. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.11.011>

Rethlefsen, M., Kirtley, S., Waffenschmidt, S., Ayala, A., Moher, D., Page, M., ... & Young, S. (2021). Prisma-s: An extension to the prisma statement for reporting literature searches in systematic reviews. *Systematic Reviews*, 10(1). <https://doi.org/10.1186/s13643-020-01542-z>

Saha, P. (2021). Human rights of women with reference to Mary Wollstonecraft's Vindication of the Rights of Women. *Research Review International Journal of Multidisciplinary*, 6(1), 43-46. <https://doi.org/10.31305/RRIJM.2021.V06.I01.009>

Segovia-Pérez, M., Laguna-Sánchez, P., & de la Fuente-Cabrero, C. (2019). Education for sustainable leadership: Fostering women's empowerment at the university level. *Sustainability*, 11(20), 5555. <https://doi.org/10.3390/su11205555>

Stromquist, N. P. (2007). The gender socialization process in schools: A cross-national comparison. Background Paper Prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2008.UNESCO

Tabatadze, S. (2023). Woman against a woman? Inherited discourses to reproduce power: A gender discourse analysis of school textbooks in the context of Georgia. *Education Sciences*, 13(8), 795. <https://doi.org/10.3390/educsci13080795>

Tezer-Asan, H. (2010). Ders kitaplarında cinsiyetçilik ve öğretmenlerin cinsiyetçilik algılarının saptanması. *Fe Dergi*, 2(2), 65-74.

Topal, Ö. (2012). *Toplumsal cinsiyetin inşası: 7-12 yaş grubu örneği*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi.

UNESCO (2000). *Gender sensitivity*, Module 5. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001304/130428e.pdf>

UNESCO (2019). *Mainstreaming gender equality in curricula and teaching and learning materials* (Tool 18). UNESCO.

UNESCO (2023). *Global Education Monitoring Report: Technology in Education, A Tool on Whose Terms?* UNESCO.

Watson-Canning, A. (2020). Gendering social studies: Teachers' intended and enacted curriculum and student diffraction. *Journal of Curriculum Studies Research*, 2(1), 55-75. <https://doi.org/10.46303/jcsr.02.01.4>

Wollstonecraft, M. (2012). *Kadın haklarının müdafaası*, K. Erol, (Çev.). Doruk Yayınları.

Yaylı, D. & Kitiş-Çınar, E. (2014). Ortaokul Türkçe ders kitapları görsellerinde toplumsal cinsiyet. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5). 2076-2096.

Yazıcı, S. & Aslan, M. (2011). Değerler eğitiminde kahramanlardan yararlanma: Sosyal bilgiler ders kitapları ile öğretmen adaylarının kahraman tercihlerinin karşılaştırılması üzerine bir çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 2173-2188.

Yi, J. (2002). A discussion on the form of elementary school social teaching materials from the angle of gender analysis. *Chinese Education and Society* 35(5), 63-76.

Karakuş Özdemirci, Ö., Acar Erdol, T. ve Şahin, M. (2024). Öğretim programları ve ders kitaplarında kadın imgesi analizine yönelik ölçüt belirleme: Bir delphi çalışması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 2097-2125. DOI. 10.51460/baebd.1525687